

Stichting
Utrecht Orgelland

*Utrechtse orgels
en hun makers*

DOOR

PETER VAN DIJK
ROGÉR VAN DIJK

PERIODE 1800-1850

De auteurs

Peter van Dijk studeerde orgel, clavecimbel, kerkmuziek en muziekwetenschap in Utrecht en Amsterdam. Hij is verbonden aan de Protestantse Gemeente Utrecht als orgeladviseur. Voorts is hij als orgeladviseur internationaal werkzaam en was hij mede-oprichter en voorzitter van het College van Orgeladviseurs Nederland (CvON).

Als bestuurslid van het Landelijk Opleidingstraject tot orgeladviseur (LOTO) coacht hij orgeladviseurs in opleiding. Hij verzorgde vele radio-, LP- en/of CD-opnames, in binnen- en buitenland. De door hem geproduceerde CD-box met het complete oeuvre voor toetsinstrumenten van Sweelinck werd bekroond met een Edison.

Op zijn naam staan vele artikelen en enkele boeken over onderwerpen uit de orgelbouw, de orgelhistorie en de uitvoeringspraktijk. Peter van Dijk was tevens één van de redacteurs van *Het Historisch Orgel in Nederland*.

Rogér van Dijk studeerde muziekwetenschap aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Van 1997 tot 2009 maakte hij deel uit van de redactie van *Het Orgel*, het tijdschrift van de Koninklijke Nederlandse Organistenvereniging (thans Koninklijke Vereniging van Organisten en Kerkmusici). Verder was hij van 1998 tot 2010 werkzaam bij het Nationaal Instituut voor de Orgelkunst.

Daarnaast publiceerde hij in de reeks van de Stichting Nederlandse Orgelmonografieën ondermeer over het koororgel van de Grote of Sint-Laurenskerk te Alkmaar, de orgels van de Nieuwe Kerk te Amsterdam en het Peter Gerritsz-orgel van de Nicolaïkerk te Utrecht.

Sinds 2000 is hij als orgeladviseur werkzaam voor de Katholieke Klokken- en Orgelraad (KKOR). In die hoedanigheid is hij betrokken bij diverse overplaatsingen, restauraties en reconstructies van orgels.

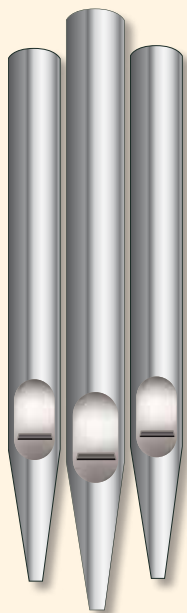
Inhoud

Voorwoord	3
Inleiding	4
Utrechtse orgelmakerijen (1)	6
Utrechtse orgelmakerijen (2)	15
Orgels van niet-Utrechtse orgelmakers	31
Na 1850 geplaatste 'tweedehands' orgels	36
Huisorgels	39
Verdwenen	42
Tenslotte	43
Decoraties	44
Literatuur	46
Verantwoording foto's	47
Overzicht foto's	47

Eindredactie: Han Siemons

Grafische verzorging: Manschot Grafimedia, Zeist

Voorwoord

In de reeks brochures 'Orgelfronten in de provincie Utrecht' ontbrak de periode 1800-1850 nog. Hoewel het slechts een periode van 50 jaar beslaat, is het in menig opzicht een bewogen tijd geweest, waarin ook op orgelbouwgebied veel is gebeurd. De omvang van voorliggende brochure is daar een bewijs van.

De stad Utrecht is in de eerste helft van de 19e eeuw een zeer belangrijk centrum van orgelbouw geworden. Tientallen orgels zijn in die tijd vervaardigd, niet alleen voor het Utrechts maar ook voor ons hele land! Het betreft de familie Bätz (3 generaties) en C.G.F. Witte, de familie Meere (ook 3 generaties), W. Beekes, H.D. Lindsen en C. Stulting & P. Maarschalkerweerd.

In deze brochure worden alleen die orgels van de hierboven genoemde orgelmakers beschreven die zich binnen de grenzen van de provincie Utrecht bevinden. Verder wordt aandacht geschonken aan orgels in onze provincie uit de periode 1800-1850 van niet-Utrechts orgelmakers. Tenslotte passeren enkele huisorgels de revue. Een aan het eind toegevoegd literatuur-overzicht geeft de mogelijkheid tot verdieping.

De 'huis-auteurs' van de Stichting Utrecht Orgelland - Peter van Dijk en Rogér van Dijk - begeleiden de lezer ook nu weer op een boeiende ontdekkingsstocht door het Utrechts orgellandschap. Aan hen is een woord van dank voor de samenstelling van deze informatieve en goed leesbare brochure op z'n plaats.

Het is de wens van het bestuur van de Stichting Utrecht Orgelland dat deze brochure de lezer uitnodigt tot het bekijken en het beluisteren van deze fraaie monumentale orgels binnen onze provincie.

De uitgave is mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van het K.F. Hein Fonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds, het Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen en het Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

Bestuur Stichting Utrecht Orgelland

Inleiding

door Peter van Dijk

Nieuwe kerken

Bij de scheiding van Kerk en Staat aan het begin van de 19e eeuw kreeg elk kerkgenootschap het recht om openlijk eigen kerken te bouwen. Zo werden vanaf die tijd vooral veel nieuwe Rooms-Katholieke kerken gebouwd o.a. als vervanging van schuilkerken. Eén van de mooiste voorbeelden in onze provincie is de St.-Augustinuskerk aan de Utrechtse Oudegracht, in 1839/40 gebouwd volgens plannen van de architect Karel George Zocher (1797-1863). Het is een zg. Waterstaatskerk en heeft als zoveel andere een neoclassicistische façade. De basis ervan is een blokvorm, voorts zijn Dorische zuilen, een fronton en een klokkentoren beeldbepalend.

St.-Augustinuskerk, Utrecht (RCE)

Het begrip Waterstaatskerk behoeft enige toelichting. Bij Koninklijk Besluit van 1824 (ingetrokken in 1868) kon financiële staatssteun worden verleend aan kerkelijke gemeenten of parochies die na de in 1815 geproclameerde - overigens in veel gevallen turbulent verlopen - herverdeling van kerkgebouwen tussen protestanten en rooms-katholieken een eigen (nieuw) godshuis moesten laten bouwen. Aan die staatssteun was de voorwaarde verbonden van goedkeuring en toezicht door de ingenieurs van het ministerie van Waterstaat. Vandaar de term Waterstaatskerk.

De bouw van de Augustinuskerk vond plaats op initiatief van pater G. Stas. Al in de 17e eeuw hadden de Augustijnen een schuilkerk aan de Jeruzalemsteeg in Utrecht. Deze werd in 1821/22 vervangen door een nieuwe kerk aan de Herenstraat (a.h.w. om de hoek).

Voormalige Augustinuskerk, Herenstraat (UA)

Interieur vm. Augustinuskerk, Herenstraat (UA)

Pater Stas had zijn nieuwe kerk in 1821 eigenlijk aan de Oude Gracht willen bouwen. Een wens die bijna twintig jaar later alsnog in vervulling zou gaan. In 1839 kon met de bouw van de huidige Augustinuskerk worden gestart. De kerk aan de Herenstraat werd vervolgens verkocht aan de Willibrordusstatie die er tot aan de ingebruikneming van de nieuwe Willibrorduskerk aan de Minrebroederstraat in 1877 zou kerken.

De wederwaardigheden van de orgels van de 'oude' en de 'nieuwe' Augustinus staan verderop beschreven (pag. 27).

Vormen van orgelfronten

Bij de Utrechtse orgelfronten die in deze brochure besproken worden, vallen qua vormgeving twee hoofdlijnen op: enerzijds worden 18e eeuwse tradities voortgezet, anderzijds zijn neostijlen volop in opkomst.

De in de 18e eeuw populaire vijfdelige basisvorm - een ronde middentoren, horizontaal gedeelde tussenvelden, spitse of ronde zijtorens - blijft in zwang, tot zelfs in het begin van de 20e eeuw.

Een mooi 18e eeuws voorbeeld van deze vijfdelige basisvorm is het Bätz-orgel (1766) van de Lutherse Kerk in Amersfoort.

Lutherse Kerk, Amersfoort (JSm)

Dit concept kon eenvoudig worden uitgebreid, met (al dan niet horizontaal gedeelde) zijvelden, tot een zevendelige vorm. Spitse zijtorens zijn in de eerste helft van de 19e eeuw uit de mode geraakt, de ronde vormen hebben dan het pleit gewonnen.

Kunststijlen

In de laatste decennia van de 18e eeuw (de eeuw van de rede) heeft de Verlichting, in het bijzonder de studie naar de Klassieke Oudheid, ook de architectuur beïnvloed. Het Rococo (zie het snijwerk van het hierboven afgebeelde Amersfoortse Bätz-orgel) werd toen opgevolgd door het Louis XVI, waarin classicistische invloeden zich uitte in soberheid en symmetrie, met onder meer (half)zuilen en frontons, alsmede slingers en vazen in de ornamentiek.

Deze stijl toont verwantschap met het iets latere Empire, een in vergelijking met het Louis XVI uitbundiger meubelstijl die vooral onder invloed van Napoleon werd toegepast. Kenmerken zijn militaristische ornamenten, sfinxen, palmetten, verguldingen en heldere kleuren.

In Duitsland en Oostenrijk ontstond rond 1815 het Biedermeier, in reactie op het als te overdadig bevonden

Empire. Eenvoud en verfijning zijn hier troef. Deze stijl werd tot het midden van de 19e eeuw toegepast.

Het hiervoor reeds genoemde *Neoclassicisme* kan worden opgevat als een 'strakker' vervolg op het Louis XVI. De zogenoemde blokform (rechthoek of vierkant) vormt de basis, terwijl zuilen en frontons een nog opvallender plaats innemen dan in het Louis XVI. Vanaf de jaren 1820 worden ook elementen uit het *Romaans* (Rondboogstijl) toegepast, echter in de orgelbouw vooral pas na 1850. De *Neogotiek* is al in de tweede helft van de 18e eeuw in Engeland ontstaan maar verspreidde zich, afgezien van enkele incidentele 18e eeuwse toepassingen, pas na 1800 over de rest van Europa. In de Nederlandse orgelbouw werden neogotische elementen aanvankelijk louter in frontdecoraties toegepast (decoratieve neogotiek, vaak samen met een neoclassicistische blokform). Neogotische basisvormen (con-

structieve neogotiek) vinden we pas na 1850. Dat laatste geldt *grosso modo* ook voor de *Neorenaissance* en de *Neobarok*. Met Neobarok wordt hier niet de Nederlandse orgelbouw van de Wederopbouwperiode (1945-1970) bedoeld, maar de laat-19e eeuwse stijlstroming die zich baseert op barokke voorbeelden. In de periode tot 1850 vinden we overigens ook - met name in kerkelijk beeldhouwwerk - voortzettingen van barokke tradities.

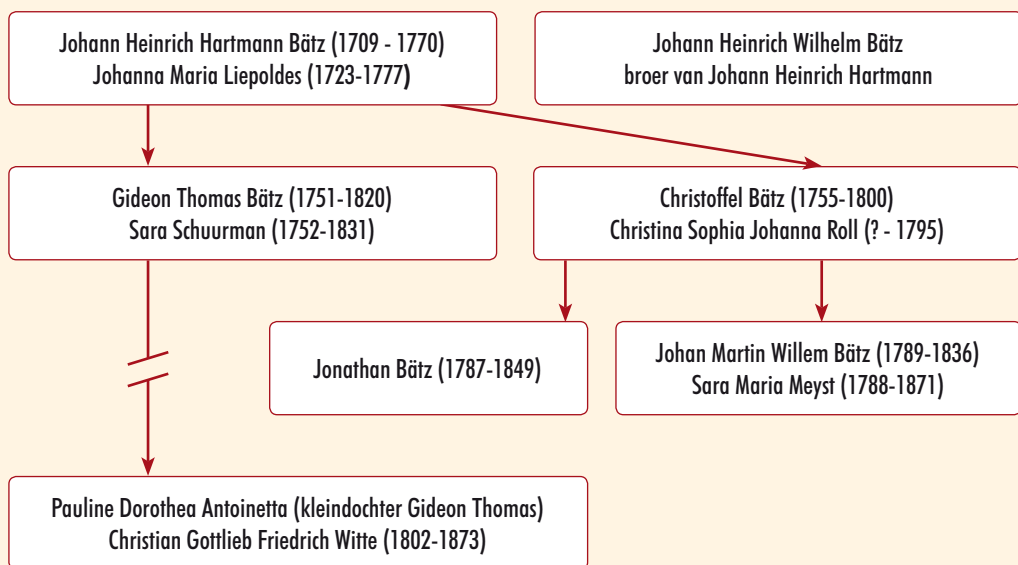
Genoemde stijlen hebben diverse gemeenschappelijke elementen en overlappen elkaar gedeeltelijk in de tijd. We zien dan ook regelmatig details uit verschillende stijlen verenigd in één en hetzelfde vroeg 19e-eeuwse gebouw of meubel.

Zie pag. 44/45 voor een overzicht van enkele veel voorkomende decoraties.

Utrechtse orgelmakerijen (1)

door Peter van Dijk

De familie Bätz

In 1739 vestigde Johann Heinrich Hartmann Bätz zich als orgelmaker in Utrecht. Hij was afkomstig uit Saksen en in Amsterdam door Christian Müller tot orgelmaker opgeleid. Na zijn overlijden in 1770 namen aanvankelijk zijn broer Johann Heinrich Wilhelm (werkplaats) en zijn weduwe Johanna Maria (administratie) de leiding van het bedrijf op zich. Gideon Thomas en Christoffel waren toen nog in opleiding. In 1772 krijgt Gideon Thomas de praktische leiding over de orgelmakerij, in samenwerking met zijn broer Christoffel. Deze verlaat na het overlijden van zijn vrouw (1795) het bedrijf en draagt tevens de zorg voor zijn kinderen over aan zijn broer Gideon en diens echtgenote. Christoffel is in 1800 te Breukelen door verdrinking in de Vecht om het leven gekomen.

Gideon Thomas Bätz was een zeer bekwaam maar weinig zakelijk orgelmaker. Bovendien had hij het economisch tij niet mee (Franse Tijd) en bleek Abraham Meere een geducht concurrent. In zijn orgels hergebruikte G.Th. Bätz regelmatig bestaande orgeldelen (vooral pijpwerk), naar alle waarschijnlijkheid om de kostprijs te drukken.

Kasteel Amerongen (GS)

In de brochure 'Langs Utrechtse orgels, 1479 - begin 1800' is het Utrechtse werk van Gideon Thomas Bätz reeds besproken. Op deze plaats daarom een korte samenvatting en een aanvulling. Het in 1804 voor de Rooms-Katholieke Kerk te Werkhoven gebouwde instrument werd in 1939 afgebroken en vervangen door een nieuw orgel. Weliswaar werd een deel van het Bätz-pijpwerk hergebruikt, maar het front ging verloren en voorzover bekend is er helaas geen foto van bewaard gebleven. Het in 1813 opgeleverde orgel voor *Kasteel Amerongen* was al in 1780 bij Bätz besteld. De rococo-stijl van het front laat zien, dat de orgelkast in elk geval al rond 1780 moet zijn gemaakt.

Torenpleinkerk, Vleuten (MGM)

De fronten van de twee bewaard gebleven 19e eeuwse kerkorgels van Gideon Thomas Bätz in de provincie Utrecht tonen dat hij de lijn van zijn vader voortzette, waarbij hij weliswaar geen spitse zijtorens meer toepaste, maar

ronde. Het betreft het orgel uit 1809 dat aanvankelijk werd geplaatst in de Remonstrantse Kerk te Utrecht maar in 1866 verhuisde naar de Hervormde Kerk, thans protestantse *Torenpleinkerk te Vleuten* en het instrument dat Bätz in 1819 plaatste in de *Rooms-Katholieke St. Franciscus Xaveriuskerk te Amersfoort*.

Het Vleutense orgel (zie pag. 7) toont een vijfdelig front met ronde torens en gedeelde, licht gewelfde tussenvelden op een onderbouw. De hoofdkast van het Amersfoortse instrument heeft eenzelfde indeling. Op de bewaard gebleven ontwerp-tekening uit 1810 staat ook een loos rugpositief aangegeven, dat echter pas bij een restauratie van dit orgel in 1983 alsnog werd aangebracht. Dit rugpositief is ook vijfdelig, met drie ronde torens en gedeelde tussenvelden, maar hier zijn, in fraai contrast met de hoofdkast, de zijtorens hoger dan de middentorens.

St. Franciscus Xaveriuskerk, Amersfoort (RCE)

Na het overlijden van Gideon Thomas hebben zijn beide oomzeggere Jonathan en Johan Martin Willem het bedrijf voortgezet, waarbij eerstgenoemde de feitelijke leiding had. Hun compagnonschap werd per 1 januari 1831 ontbonden en Johan Martin Willem verliet toen het bedrijf. Zijn

plaats werd ingenomen door Christian Gottlieb Friedrich Witte (1802-1873). Deze uit Noord-Duitsland afkomstige orgelmaker kwam in 1826 bij de Gebroeders Bätz in dienst. In 1833 promoveerde Jonathan Bätz hem tot compagnon. In 1839 huwde Witte een kleindochter van Gideon Thomas Bätz. Onder leiding van Jonathan Bätz kwam het bedrijf tot grote bloei, die na zijn overlijden in 1849 door Witte werd gecontinueerd.

Verscheidene knechten/leerlingen van Jonathan Bätz zijn naderhand eigen orgelmakerijen gestart, zoals Pieter Flaes (1812-1889) & Georg Diederich Brünjes (1809-1872), Christiaan Stulffing & Pieter Maarschalkerweerd (zie pag. 29 e.v.), en Johannes Vollebregt (1793-1872).

In de fronten van Jonathan Bätz zien we naast de voortzetting van de traditie van zijn grootvader en zijn oom, al dan niet met extra velden en/of torens, ook toepassingen van neostijlen.

Traditioneel zijn - in de provincie Utrecht - de fronten van de orgels in *Mijdrecht (Hervormde Kerk, 1842)*, *Woerden (Lutherse Kerk, 1846)* en *Harmelen (Hervormde Kerk, 1848)*. Hoe het orgel van de Oud-Katholieke St. Jacobuskerk aan de Bemuurde Weerd in Utrecht (1834) er heeft uitgezien, weten we niet. Dit instrument werd in 1879 vervangen door een nieuw Witte-orgel, het binnenwerk werd in 1881 in gewijzigde vorm geplaatst in de Oud-Katholieke Kerk aan de Brouwersgracht te Amsterdam, achter het aldaar aanwezige orgelfront.

In de zeer sterk met elkaar overeenkomende fronten van de hierboven genoemde Bätz-orgels in Mijdrecht, Woerden en Harmelen wordt de 'klassieke' vijfdelige grondvorm (drie ronde torens en gedeelde tussenvelden) 'ingekleurd' met elementen die aan het *biedermeier* lijken te zijn ontleend. Bij alle drie de orgels zijn de tussenvelden niet gebogen maar vlak, met rechte, door golfranken omkaderde scheidingslijsten. Dat zorgt voor een 'deftige' aanblik. Die wordt nog versterkt door de afwezigheid van vleugelstukken en door het sobere maar sierlijke blinderingsniveau. Onder aan de torens zijn uit acanthusbladeren opgebouwde consoles aangebracht, op de middentoren staat een muziekinstrumententrofee en op

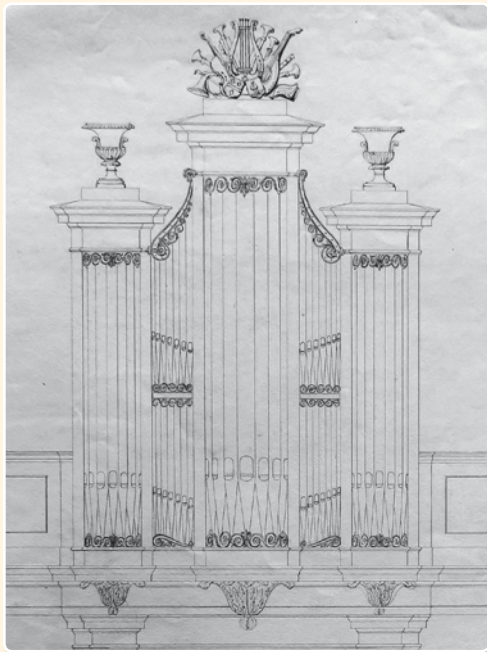

Hervormde Kerk, Mijdrecht (RCE)

Lutherse Kerk, Woerden (RCE)

de zijtoren zijn vazen geplaatst. Het orgel in Harmelen ging in 1899 door brand verloren, de ontwerptekening bleef echter in het Witte-archief bewaard. C.G.F. Witte paste dit frontmodel ook diverse malen toe,

Voormalig orgel Hervormde Kerk, Harmelen (BWa)

bijvoorbeeld voor het in 1851 gebouwde orgel in de *Hervormde Kerk te Ameide*. Het instrument ging helaas in 1953 bij een kerkbrand in vlammen op.

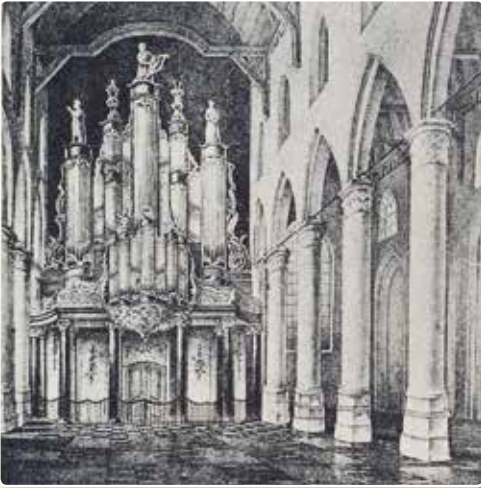
Voormalig orgel Hervormde Kerk, Ameide (PB)

Het orgel in Mijdrecht werd in 2001 gerestaureerd door de orgelmakers Gebr. Van Vulpen (Utrecht), dat in Woerden in 1983 door Flentrop Orgelbouw (Zaandam).

Domkerk, Utrecht

Voor de grote orgelnieuwbouwprojecten in de Ronde Lutherse Kerk te Amsterdam (1824-1830) en in de Domkerk te Utrecht (1825-1831) kreeg Jonathan Bätz van doen met de Brusselse architect Til(le)man François Suys (1763-1861). Deze was in Nederland onder meer actief als directeur van de Academie voor Schone Kunsten te Amsterdam en als hofarchitect van Koning Willem I. Hij was zowel betrokken bij de herbouw van de in 1822 sterk door brand aangetaste Ronde Lutherse Kerk te Amsterdam als bij de verbouwing van de Utrechtse Domkerk (1824-1831). Hij ontwierp ook de orgelfronten voor beide kerken. Deze aan elkaar verwante ontwerpen zullen in huize Bätz het nodige opzien hebben gebaard. Ze wijken namelijk sterk af van de 'Hollandse' traditie, zowel door de basisvorm en de frontindeling als door de toepassing van neostijlen in de ornamentiek bij het Domorgel.

Tot dan toe was het boven de grote rivieren gebruikelijk om de werkenindeling - in casu hoofdwerk, rugpositief, bovenwerk en pedaal - ook in het front te laten zien. Een historische afbeelding van J.H.H. Bätz' opus magnum, het in 1770 voltooide orgel van de Grote Kerk te Zierikzee (in 1832 verbrand), toont deze werkenindeling, met van boven naar onderen: bovenwerk, hoofdwerk en rugpositief, terwijl het pedaal achter de zijtorens stond opgesteld.

Voormalig Bätz-orgel Grote Kerk, Zierikzee (ZA)

Suys heeft bij zijn orgelontwerpen voor Amsterdam en Utrecht niet gekozen voor een 'Hollandse' werkenindeling: in het front van de hoofdkast zijn, naar Frans/Zuid-Nederlands gebruik, de verschillende werken niet als zodanig zichtbaar. Voor zowel de hoofd- als de rugwerkkast is Suys uitgegaan van de neoclassicistische blokvorm. In de indeling van de frontpijpen lijkt Suys ook aan te sluiten bij de Zuid-Nederlandse gewoontes van ronde torens, met frontpijpen van (al dan niet vrijwel) gelijke lengte, afgewisseld met brede, ongedeelde, vlakke tussenvelden. Slechts in het rugwerk heeft Suys vlakke gedeelde tussenveldjes aangebracht, naast de zijtorens. De ornamentiek van het orgel in de Amsterdamse Ronde Lutherse Kerk toont neoclassicistische en empire elementen. De ornamentiek van het Utrechtse Domorgel is daarentegen voornamelijk neogotisch.

We beperken ons vanaf hier tot het Utrechtse instrument. De hoofdkast bevat drie even hoge ronde torens en twee brede velden. De pijpen in de torens zijn alle even lang, die in de velden niet. De velden bestaan uit twee symmetrische helften, waarin de pijpen qua lengte vanuit de flanken aflopen. De helften worden visueel van elkaar gescheiden door ronde zuilen, die een drieledige spitsboog met een rozet en twee driepassen lijken te dragen. De ruimte naast en boven de spitsboog wordt opgevuld met uit vierpassen bestaand tracerwerk. De hoofdkast wordt aan de bovenzijde afgesloten door geprofileerd lijstwerk, van onder naar boven opgebouwd uit een neoclassicistische palmettenlijst en een opengewerkte spitsboogbalustrade met paviljoens boven de drie torens. De hoektorens worden bekroond door opengewerkte spitsbogen met wimbergjes aan de onderzijden. Op de middentoren prijkt Koning David met zijn harp. De onderlijst van de hoofdkast is versierd met neoclassicistische diamantknoppen en de torens worden visueel ondersteund door uit acanthusblad opgebouwde consoles.

Het meest opvallende element van het rugwerkfront is de grote wimberg. Deze is qua tracerwerk te vergelijken met de bovenafsluitingen van de hoofdkastvelden. De bovenlijst van de wimberg is versierd met bladslingers en hogels.

Domorgel, Utrecht (RCE)

Het rugwerkfront zelf lijkt, afgezien van de hierboven reeds genoemde vlakke, gedeelde tussenveldjes naast de zijtorens, een verkleinde variant van dat van de hoofdkast. Er zijn twee zijtorens, ondersteund door consoles, en in het midden is een breed tussenveld, verticaal in tweeën gedeeld door een ronde zuil. Opvallende details zijn voorts onder meer nog de boogvormige labiumlijn van de frontpijpen in de brede tussenvelden, die optisch fraai contrasteert met de bovenafsluiting ervan, en de met vierpassen en gaaswerk opengewerkte balustrades ter weerszijden van het rugwerk. Tenslotte verdient het blinderingsnijwerk van de frontpijpen aandacht. Dit bestaat uit subtiële spitsbooglijstjes, zowel bij de voeten als bij de bovenzijden van de pijpen. Het Domorgel werd in 1865, 1895, 1911 en 1936 op details gewijzigd; bij de restauratie door de Gebr. Van Vulpen in 1975 werd het zoveel als mogelijk in de toestand van 1831 teruggebracht.

Doorwerking van Suys' orgelfronten

De invloed van Suys' orgelfronten voor de Ronde Lutherse Kerk te Amsterdam en de Utrechtse Dom is ook in het werk na 1831 van de firma Bätz te traceren, naast voortzetting en verdere ontwikkeling van eigen vormgevingstradities.

Oude Kerk, Zeist

Een rechtstreekse ontleening aan het Utrechtse frontontwerp is in de periode tot 1850 te zien aan het front van het orgel (1843) in de Oude Kerk te Zeist.

Oude Kerk, Zeist (RCE)

In de jaren 1841-43 werd daar een nieuwe kerk gebouwd tegen de bestaande - maar sterk gewijzigde - toren. De architect van het project, de Utrechter Nicolaas J. Kamperdijk (1815-1887), liet zich inspireren door de Engelse neogotiek. De firma J. Bätz & Co kreeg de opdracht voor de bouw van een nieuw orgel met hoofdwerk, bovenwerk en vrij pedaal. Aangezien Kamperdijk vanaf ongeveer 1840 ook betrokken was bij restauratiewerkzaamheden in de Utrechtse Domkerk, is wel verondersteld dat hij de hand heeft gehad in het frontontwerp van het Zeister orgel. Daarvoor is echter geen bewijs gevonden. Wel is er een drietal werktekeningen van de firma Bätz & Co bewaard gebleven, hetgeen een toeschrijving van het frontontwerp aan de orgelmakers zelf wettigt. Het Zeister orgelfront kan worden opgevat als een verkleinde variant van de hoofdkast van het Utrechtse Domorgel. Beide zijn geconcipieerd vanuit een rechthoekige blokvorm. De

hoofdkast van het Domorgel heeft drie even hoge torens, in Zeist is de middentoren hoger (en breder) dan de zijtorens.

Dit verschil heeft een orgeltechnische oorzaak: in de Dom zijn maar liefst drie zestienvoets prestantrijen - hoofdwerk en pedaal (dubbekorig) - vanaf C in het front geplaatst, waardoor de torens even hoog konden worden. In Zeist is er één Prestant 16' (deze staat vanaf G in het front), hetgeen een hogere middentoren noodzakelijk maakte. Het hoogteverschil tussen de middentoren en de zijtorens wordt overbrugd door een luchtboog met rasterwerk, een

spitsbogenlijst en hogels. Deze lijkt geïnspireerd door de wimberg die het rugwerkfront van het Domorgel bekroont. Bij beide orgels zijn spitsen met wimbergjes op de zijtorens geplaatst. Op de middentoren van de hoofdkast in de Dom troont koning David met zijn harp. Die was, getuige de bovengenoemde ontwerptekeningen, ook in Zeist gepland, maar is uiteindelijk vervangen door een spits. De verdere ornamentiek (met name de bladconsoles onder de torens, het blinderingsnijwerk en de bovenafsluitingen van de tussenvelden) is - hoewel soberder van uitvoering - eveneens schatplichtig aan het Utrechtse Domorgel.

Het door Suys in de noordelijke helft van Nederland geïntroduceerde brede, verticaal gedeelde pijpenveld werd de 'hoeksteen' van een nieuw type Bätz-front. Uit 1837 dateert het ontwerp voor een nieuw driemanuaals orgel in de *Nieuwe Kerk te Delft* (het instrument werd in 1840 in gebruik genomen). Hier geen neogotische ornamentiek en geen op gelijke hoogte geplaatste torens, maar in de hoofdkast wel verticaal gedeelde tussenvelden.

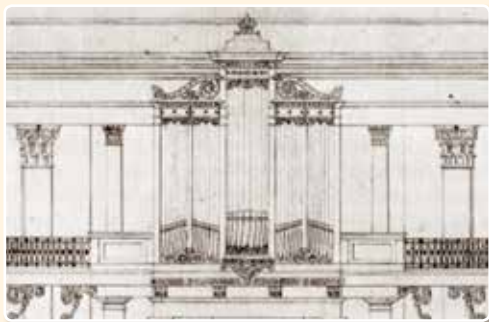
In 1838 maakt Bätz een ontwerp voor een tweemanuaals orgel (hoofd- en bovenwerk) in de *Willemskerk te Batavia*, opgeleverd in 1843, gebaseerd op de Delftse hoofdkast (zie pag. 14). Er is geen zelfstandig (vrij) pedaal geprojecteerd voor dit orgel en Bätz laat in het front simpelweg de zijtorens weg. Overblijven een ronde middentoren - die boven de blokvorm uitsteekt - en haar flankerende verticaal gedeelde tussenvelden.

C.G.F. Witte neemt dit ontwerp over voor zijn in 1854 gebouwde orgel in de *Hervormde Kerk te Leerdam*. Dit orgel beschikt weliswaar over een vrij pedaal, maar dat is achter de manualwindladen opgesteld (zie pag. 14).

De orgels in Delft, Batavia en Leerdam maken door de afwezigheid van horizontaal gedeelde tussenvelden een statige, biedermeier-achtige indruk. Zeer opmerkelijk in Leerdam zijn de grote S-voluten op de zijvelden waardoor

Nieuwe Kerk, Delft (RCE)

de hogere middentoren als het ware toch in de blokvorm ingekaderd wordt. De toren wordt bekroond door een palmet en optisch ondersteund door een uit acanthusblad opgebouwde console. Het blinderingsnijwerk in de toren - zowel onder als boven aan de pijpen - toont geschakelde C-ranken. Het blinderingsnijwerk in de velden bestaat uit S-volutes, enkelvoudig en opengewerkt bij de pijpvoeten, gekoppeld en deels gesloten aan de bovenzijden. De frontpijpenlabia in de toren staan in een rechte lijn, die in de velden tonen een naar boven lopende curve.

C.G.F. Witte zou dit frontconcept - met variaties - na Leerdam nog meermalen toepassen.

Willemskerk, Batavia (BWa)

Hervormde Kerk, Leerdam (PB)

Utrechtse orgelmakerijen (2)

door Rogér van Dijk

De orgelmakers Meere

Abraham Meere sr. (1761-1841) vestigde zich al in 1779 op 18-jarige leeftijd als zelfstandig orgelmaker aan de Oude Gracht in Utrecht. Hij werd enige tijd geassisteerd door zijn broer Arnoldus (1765-1846) en ook zijn zoons Abraham jr. (1784-1827) en Arnoldus Jacobus (1789-1824) werkten aan het begin van de 19e eeuw mee in de orgelmakerij. Daarnaast was ook Wander Beekes (1794-1838) een belangrijke medewerker binnen het bedrijf. Deze vestigde zich in 1822 echter als zelfstandig orgelmaker in Utrecht en was vanaf dat moment een belangrijke concurrent van zijn voormalige werkgever (zie pag. 22 e.v.).

Het heeft er alle schijn van dat Abraham Meere jr. vanaf ca. 1815 de belangrijkste bindende factor in de orgelmakerij was. Hij coördineerde niet alleen de bouw of vernieuwing van orgels, maar verzorgde ook tot ver buiten Utrecht een groot deel van het onderhoud aan diverse instrumenten. Zijn overlijden eind augustus 1827 op de terugreis van Zierikzee naar Rotterdam betekende dan ook een gevoelige slag voor de orgelmakerij.

In Zierikzee had de firma het grote Bätz-orgel in onderhoud en in Rotterdam de leiding bij de herbouw van het orgel in de Laurenskerk. De werkzaamheden in Rotterdam konden weliswaar nog worden afgerond, maar de geplande opdracht voor de restauratie van het König-orgel in Nijmegen ging in 1828 naar de firma Bätz.

Daarnaast leidde het overlijden van Abraham Meere jr. ook tot een toenemend verloop onder het personeel van de orgelmakerij dat soms zelfs via de kranten wereldkundig

werd gemaakt. Treffend is het ontslag van Jan van Gelder (1801-1869), in januari 1828, waarvoor Meere sr. de volgende advertentie liet plaatsen:

De Ondergeteekende berigt hiermede zijnen geabonneerden, dat hij, sedert den eersten dezer maand, eenen anderen Persoon, dan zijnen gewezenen Adsisent, Jan van Gelder, heeft aangenomen, tot het Stemmen en Onderhouden van Orgels, en verzoekt miisdien aan dezelven en aan alle andere zijner begunstigers, daartoe toe te laten, dan dengeen, welke van een schriftelijk bewijs of volmagt van den Ondergeteekende is voorzien.

Utrecht, den 5 Januarij 1828

ABM. MEERE, senior, orgelmaker

Van Gelder vestigde zich vervolgens als orgelmaker in Amsterdam, maar slaagde er niet in om een bloeiende firma op te zetten. Na het ontslag van Van Gelder was zeer waarschijnlijk Hendricus Dominicus Lindsen (1794-1860) één van de belangrijkste figuren binnen de orgelmakerij van Abraham Meere sr. Hij was ten minste vanaf begin 1826 bij Meere in dienst en zou er tot 1831 werkzaam blijven. In dat jaar vestigde hij zich net als Beekes als zelfstandig orgelmaker in Utrecht (zie pag. 25). In de daaropvolgende jaren waren in de orgelmakerij van Abraham Meere o.a. zijn kleinzoon Abraham Meere (1817-1849), Jan Wolfferts en Johannes Wilhelmus Oosterbaan (1814-1887) werkzaam. Wolfferts werd in 1834 door Meere ontslagen, en ook dit ontslag werd per advertentie wereldkundig gemaakt:

Na het overlijden van Meere sr. vestigde Oosterbaan zich in november 1841 als zelfstandig orgel- en pianostemmer in Utrecht.

Het bedrijf van Meere werd vervolgens nog enige tijd voortgezet door zijn kleinzoon Abraham. Deze vestigde de orgelmakerij in 1842 aan de Mariaplaats en in 1846 aan de Breedstraat. In de tussentijd was hij ook werkzaam voor Hendricus Dominicus Lindsen.

De firma Meere heeft tot ca. 1820 in betrekkelijk korte tijd tientallen kerkorgels vervaardigd. Afgaande op advertenties in diverse kranten was het orgel dat Meere in 1821 voor de Hervormde Kerk van Sommelsdijk bouwde zijn 39e instrument! Daarna hebben de concurrentie van Beekes en (later) Lindsen, alsmede het overlijden van Abraham Meere jr. de productie van de orgelmakerij sterk beïnvloed. In december 1840 kwam in het Groningse Winsum zijn 49e kerkorgel tot stand. De meeste instrumenten zijn dus met zekerheid vóór 1822 gebouwd. Met het overlijden van Abraham Meere jr. in 1849 hield de firma Meere op te bestaan.

Het werkterrein van de firma Meere strekte zich uit tot ver buiten Utrecht. Hij werkte zowel voor katholieke als protestantse opdrachtgevers en bouwde een groot aantal orgels voor katholieke (schuil)kerken. Daarnaast was hij uiteraard ook vaak betrokken bij overplaatsingen van en wijzigingen aan bestaande instrumenten alsmede de bouw van huisorgels.

In de provincie Utrecht bouwde hij nieuwe orgels in Achterveld, Harmelen, *Ijsselstein* (1792), *Maarszen* (1790), Montfoort (1805), Soesterberg, Utrecht (*Maria Minor*, 1789 en *H. Maria*, 1810) en *Vianen* (1803). Daarnaast voorzag hij het orgel van de *Utrechtse Jacobikerk* in 1823 van een nieuw rugpositief. Van de in de provincie Utrecht gebouwde instrumenten bleven er vier in meer of mindere mate bewaard. Het orgel van de *Hervormde Kerk in Linschoten*

(voltooid in 1828) was vervaardigd door zijn zoon Abraham jr. Van dit orgel resteert nog slechts het front. Van de derde generatie Meere bleven in Utrecht geen instrumenten bewaard.

Dorpskerk, Maarszen

Het uit 1790 daterende orgel in de Dorpskerk van Maarszen is het op één na oudste bewaarde Meere-orgel. Het instrument, dat in de loop der jaren niet ongewijzigd bleef, werd in 1980 gerestaureerd en uitgebreid met een vrij pedaal. Ook de kleurstelling van de kas dateert van deze restauratie.

Dorpskerk, Maarszen (RCE)

Het front van dit orgel lijkt te zijn geïnspireerd op het werk van de familie Bätz, in het bijzonder het orgel van de Hervormde Kerk in Heukelum (1779).

Hervormde Kerk, Heukelum (RCE)

De belangrijkste verschillen tussen beide instrumenten zijn de ronde zijtorens (in Heukelum spits) en de vorm van de zijvelden. Deze zijn in Maarssen flauw gebogen. De kappen van zowel de torens als de velden zijn in Maarssen ook fors; bovendien steken de kappen van de zijvelden sterk uit. De kappen zijn voorzien van tandlijsten. Tussen de etages van de tussenvelden is een decoratie van bladeren, gebogen meanders en linten aangebracht. De blinderingen aan de pijpvoeten bestaan uit bladtakjes. De bovenblindingen bestaan in hoofdzaak uit draperieën, in de torens en tussenvelden met kwasten. De consoles onder de torens zijn gedecoreerd met acanthusbladwerk. De wangstukken zijn zeer sober vormgegeven. Op de middentoren een beeld van Koning David met een harp; op de zijtorens mannen met respectievelijk een triangel (links) en dirigerestok met bladmuziek (rechts). Op de zijvelden figuren met zegepalmen en bazuinen.

Van IJsselstein naar Urk

In 1792 bouwde Meere een orgel voor de Rooms-Katholieke schuilkerk van IJsselstein dat wat betreft uiterlijk van de kas sterk lijkt op dat van Maarssen. Het instrument verhuisde in 1887 naar het huidige neogotische kerkgebouw, maar werd vervolgens in 1908 verkocht. Via

orgelmaker Martin Vermeulen (Woerden) kwam het in 1911 in de gereformeerde Bethelkerk van Urk terecht.

Bethelkerk, Urk (RCE)

Bij de restauratie van dit orgel in 2013 is pijpwerk gebruikt dat afkomstig is van het voormalige Meere-orgel (1805) uit de parochiekerk van Montfoort.

Grote Kerk, Vianen

Van het orgel dat Abraham Meere in 1803 voor de hervormde Grote Kerk van Vianen vervaardigde, resteert slechts de orgelkas. Een deel van het pijpwerk van dit instrument is uiteindelijk in 1994 gebruikt bij de restauratie van het Meere-orgel in de Hervormde Kerk van Epe (1809). In de kas van Vianen bevindt zich sinds 2010 een nieuw instrument van Belgische orgelmaker Dominique Thomas.

Oorspronkelijk maakte het orgel deel uit van een gecombineerde orgel-kanselpartij die tussen het koor en het schip was geplaatst. Daarbij deed de onderbouw van het rugpositief dienst als klankbord. De overgang tussen kanselgedeelte en orgelgaanderij werd gevormd door een Dorisch fries. Achter het orgel bevond zich een schot dat

Grote Kerk, Vianen (RCE)

door zijn beschildering de indruk wekte een ronde nis te vormen. Bij de kerkrestauratie van 1949-1955 werd het orgel naar de westzijde van de kerk verplaatst. De gaanderij is toen voorzien van nieuwe zuilen, de gedecoreerde wanden aan weerszijden van de kas zijn daarbij verloren. Het Meere-orgel van Vianen was het eerste met een rugpositieffront, dat overigens loos was (en sinds 2010 ook weer is). Mogelijk is het aangebracht om te voorkomen dat kerkgangers zouden worden afgeleid door de boven de kansel gezeten organist. De eigenaardige gebogen vorm van dit positieffront is ontstaan door de afstemming op de halfronde onderlijst van de tribune die tevens als klankbord dienst deed.

De hoofdkas lijkt sterk op de orgelkas in de Hervormde Kerk van Akersloot (1802): een vijfdelige opbouw van ronde middentoren, holle gedeelde tussenvelden en ronde zijtorens.

Hervormde Kerk, Akersloot (RCE)

De decoratie met tandlijsten in de kappen en cannelures in de onderlijsten is ook nauw verwant; dat geldt ook voor de consoles met guirlandes onder de torens. In Vianen is de gehele ornamentiek echter rijker en verfijnder uitgevoerd. De wangstukken van de hoofdkas zijn voorzien van muziekinstrumenten. De blindingen bestaan uit een combinatie van slingers en bladtakjes. Op het middenveld van het rugpositieffront is een muziekinstrumententrofee aangebracht en de zijvelden zijn bekroond door vazen. Op de zijtorens van de hoofdkas staan met guirlandes versierde obeliskken. De vrouwengestalte op de middentoren stelt de godsdienst voor.

Rooms-Katholieke St.-Aloysiuskerk, Utrecht

In 1810 bouwde Abraham Meere een nieuw orgel voor de Rooms-Katholieke schuilkerk van Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming 'buiten de Witte Vrouwenpoort'. Het

tot dan toe aanwezige instrument van Hendrik Hermanus Hess (1772) nam hij in om het in 1814 in de Hervormde Kerk van Velp te plaatsen. Na vele wijzigingen bleef van dit instrument in Velp de kas en een deel van het pijpwerk bewaard.

Ook het in 1810 gebouwde Meere-orgel bleef niet op zijn oorspronkelijke locatie staan. In 1895 plaatste de firma Maarschalkerveerd & Zn dit instrument over naar de kort daarvoor voltooide nieuwe neogotische kerk aan de Biltstraat. Bij die gelegenheid is de oorspronkelijke orgelkas van een onderbouw voorzien waarbij het tot dan toe aanwezige uurwerk onder het front werd verwijderd.

St.-Aloysiuskerk, Utrecht (RCE)

Ook de vleugelstukken, bekroningen en een deel van het snijwerk zijn toen verdwenen. In 1974 herplaatste de firma L. Verschuere C.V. het orgel in een eigentijdse kerk die op de plaats van de vorige kerk werd gebouwd. Nadat ook dit gebouw in 1993 was gesloten, verhuisde het instrument naar de St.-Aloysiuskerk.

Opvallend aan het strak vormgegeven bovenfront is vooral de vierkante console onder de middentoren, een element dat Meere bij zijn eerste orgel voor Beusichem (1787, thans te Zuidlaren) bij alle drie de torens toepaste, maar daarna tot 1810 niet meer gebruikte.

Hervormde Kerk, Zuidlaren (RCE)

De console is versierd met palmetten en een rozet. De beide andere consoles zijn bescheiden vormgegeven. Tussen de consoles zijn eenvoudige slingers aangebracht. Het snijwerk tussen de torens is een subtiel samenstel van transparante abstracte vormen en bladtakjes. Bij de torens zijn vergelijkbare vormen toegepast, maar dan gecombineerd met aan een rozet opgehangen draperieën. Het snijwerk tussen de etages van de tussenvelden bestaat in hoofdzaak uit blaadjes.

Jacobikerk, Utrecht (MGM)

Jacobikerk, Utrecht

In 1823 voorzag Abraham Meere het oude orgel van de Jacobikerk in Utrecht van een nieuw rugpositief. Bij die gelegenheid is de oude hoofdkas gewijzigd en 'aangekleed' als klassiek tempelfront. Ook de vazen, de draperieën en het overige snijwerk dateren uit deze periode.

De vormgeving van het rugpositief met drie ronde torens en gedeelde tussenvelden is karakteristiek voor het werk van Abraham Meere. Opvallend is wel het ontbreken van consoles onder de zijtorens. Op de middentoren is een muziekinstrumententrofee en op de zijtorens zijn figuren met zegepalmen en bazuinen aangebracht. In de vleugelstukken zijn eveneens muziekinstrumenten verwerkt.

Hervormde Kerk, Linschoten

Abraham Meere jr. bouwde volgens een bestek uit 1818 een nieuw orgel voor de Hervormde Kerk van Linschoten dat op 15 juni 1828 werd ingewijd. Het instrument zal dus door zijn medewerkers zijn voltooid. Het is niet ondenkbaar dat Meere bij de bouw van het instrument gebruik maakte van materiaal uit het voorheen aanwezige kabinet-orgel.

Het Meere-orgel was een achtvoets instrument met aangehangen pedaal en een trede waarmee drie registers in één keer konden worden in- of uitgeschakeld. Nadat het orgel in 1842 en omstreeks 1860 al was gewijzigd bouwde A.M.T. van Ingen in 1910 een nagenoeg nieuw instrument met pneumatische tractuur. Al in 1928 vervaardigde J.C. Sanders een nieuw mechanisch binnenwerk waarin een deel van het oude pijpwerk opnieuw werd gebruikt. In 1971 bouwde de firma K.B. Blank & Zn een nieuw orgel in de oude kas met gebruikmaking van de oude frontpijpen.

De sierlijke driedelige orgelkas is enigszins verwant aan de iets oudere, en aan Meere toegeschreven orgelkas in de *Hervormde Kerk van Helvoirt* (zie pag. 22).

De middentoren is echter breder en vlakker, en de gewelfde zijvelden hebben een S-vormig verloop dat voor Meere nogal uitzonderlijk is. Bovendien is het aantal frontpijpen in de zijvelden niet gelijk: links staan er acht, en rechts negen. In totaal omvat het front dus 24 pijpen die mogelijk dienden als voortzetting van een voorheen aanwezige Prestant D 8'. De detaillering van de kas is voornamelijk

Hervormde Kerk, Linschoten (RCE)

heeft een grote plastische werking. Opvallend is de forse console onder de middentoren met dubbele bladkransen en een vrucht. Tussen de console en de zuilen van de galerij hangen slingers. Het blinderingsnijwerk aan de pijpvoeten bestaat uit golfkransen. Boven in de velden en de torens zijn bladvormen en draperieën zichtbaar. Op de middentoren een David met harp, en op de zijvelden bazuinblazende engelen. De vleugelstukken bestaan uit voluutranken. Opvallend zijn nog de rozetten op de bovenlijsten zoals Meere die later ook toe zou passen in *Hillegersberg (1830)* (zie pag. 22).

Hervormde Kerk, Helvoirt (RCE)

Hillegondakerk, Rotterdam-Hillegersberg (RCE)

Wander Beekes

Wander Beekes (1794-1838) werd geboren in Utrecht en was het oudste kind van Arnoldus Beekes (1774-1812) en Teuntje Spierenburg (1768-1847). Waar hij de eerste beginselen van het orgelmakersvak heeft geleerd, is niet helemaal zeker. Uit zijn inschrijving in het register van de Nationale Militie in 1814 blijkt, dat hij toen al werkzaam was als orgelmaker. Hij trouwde in 1815 en was in datzelfde jaar ook getuige bij de geboorteaangifte van een dochter van Abraham Meere jr. Het ligt dan ook voor de hand om te veronderstellen, dat Beekes toen bij Meere werkzaam was. In 1822 vestigde hij zich als zelfstandig orgelmaker aan 't Hoogt (thans nummer 8) waar tussen 1749 en 1764 de orgelmakerij van Johann Heinrich Hartmann Bätz gevestigd was. In Beekes' orgelmakerij was o.a. zijn jongere broer Pieter (1802-1857) werkzaam, evenals Willem de Puis (1798-1853) die in 1819 met zijn jongere zus Johanna Maria was getrouwd. Hij was mogelijk een leerling van J. Bätz, maar zou vooral in de familie Beekes een belangrijke rol spelen. Na het

overlijden van Wander Beekes in 1838 trad hij in dienst bij Hendricus Dominicus Lindsen. Het was ook Lindsen die - door middel van een tussenpersoon - in de zomer van 1839 de orgelmakerij van Beekes aan 't Hoogt kocht. Machielus Beekes (1819-1908) zette desondanks het bedrijf van zijn vader voort. Hij vestigde zich in 1842 in Delft.

Wander Beekes werkte ruim 15 jaar als zelfstandig orgelmaker, en slaagde erin om gedurende die periode ongeveer evenveel nieuwe orgels te bouwen (ca. 15). Daarnaast was hij uiteraard belast met het onderhoud aan reeds bestaande instrumenten. Aanvankelijk werkte Beekes vooral in de omgeving van Utrecht. Na 1830 verlegde hij zijn werkterrein naar Zuid-Holland. Voor de toenmalige provincie Utrecht leverde hij in totaal vijf instrumenten waarvan er drie bewaard bleven. Het orgel voor Oudewater was weliswaar aan Beekes opgedragen, maar werd in 1840 voltooid door de orgelmakers Kam & Van der Meulen uit Rotterdam.

In 1825/26 bouwde Wander Beekes een nieuw orgel voor de *toenmalige Sint-Martinuskerk van Ankeveen*, dat destijds nog bij de provincie Utrecht hoorde.

Dit instrument werd in 1928 (nagenoeg) ongewijzigd overgeplaatst naar het huidige kerkgebouw, maar is zodanig opgesteld dat het front vanuit de kerk niet zichtbaar is.

St.-Martinuskerk, Ankeveen (RCE)

De kappen van de torens en het grootste deel van het snijwerk zijn niet meer aanwezig. Het front bestaat uit drie ronde torens en vlakke gedeelde tussenvelden. In tegenstelling tot de latere instrumenten van *Vinkeveen (1827)* en *De Hoef (1829)* heeft de middentoren negen pijpen in plaats van zeven; de zijtorens hebben vijf pijpen. Van het snijwerk bleef alleen dat tussen de tussenvelden bewaard. Het bestaat uit een bladtak (boven) en draperievormige bladslingers met linten (beneden) in dezelfde vorm als in Vinkeveen en De Hoef. De grote bazuinblazende engelen zijn afkomstig van het vroegere hoofdaltaar van de kerk.

Heilig Hartkerk, Vinkeveen

In 1826 kreeg Wander Beekes de opdracht voor de bouw van een nieuw orgel voor de schuurkerk van Waverveen. Het werd op 1 juni 1827 ingewijd. In 1843 plaatste Hendricus Dominicus Lindsen dit instrument over naar de nieuwe Sint-

Heilig Hartkerk, Vinkeveen (RCE)

Antoniuskerk van Vinkeveen. Michaël Maarschalkerweerd bracht het orgel in 1883 over naar het huidige kerkgebouw.

Bij die gelegenheid kreeg de orgelkas een kleine onderbouw. In de loop van de 20e eeuw is het instrument binnen het kerkgebouw een aantal keren verplaatst waarbij o.a. de kleurstelling van de kas werd gewijzigd en de vleugelstukken en bekroningen werden verwijderd. In 1997 voltooide Elbertse Orgelmakers een algehele restauratie. Het orgel kreeg een plaats op een nieuwe galerij in het noordertransept. De oorspronkelijke kleurstelling werd gereconstrueerd, evenals de verdwenen vleugelstukken en bekroningen.

Het front bestaat uit drie ronde torens met elk zeven pijpen en gedeelde tussenvelden met parallel naar het midden aflopende labiumlijnen. Onder de torens zijn consoles aangebracht met cannelures en gestileerde palmetten. De consoles worden met slingers aan elkaar verbonden. De blinderingen boven in de torens bestaan uit eikenbladeren in combinatie met draperieën. Onder in de torens een voluutvormige rank, gecombineerd met bladeren en een rozet. Het snijwerk tussen de etages van de tussenvelden

is vergelijkbaar met dat in Ankeveen. Het snijwerk onder in de tussenvelden is nieuw. Op de kappen zijn tandlijsten aangebracht. Het snijwerk boven de tussenvelden bestaat uit een soort cannellures. Beekes gebruikt dit motief ook in De Hoef. Ook de nieuwe vleugelstukken zijn naar voorbeeld van dit instrument vervaardigd.

Antonius van Paduakerk, De Hoef

In 1829 voltooid Wander Beekes een nieuw orgel voor de toenmalige statie van Breukelen. De bouw van het instrument was mogelijk gemaakt door een schenking van Margaretha Bieshaar, weduwe van organist Bartholomeus van Eyk. In 1885 bracht Michaël Maarschalkerweerd het orgel over naar de nieuwe neogotische kerk. In de periode daarna werd de orgelkas opnieuw geschilderd en gingen de bekroningen verloren.

In 1949 werd het orgel verkocht. De firma Jos. Vermeulen (Alkmaar) plaatste het instrument een jaar later in de parochiekerk van De Hoef. In 1991 is het orgel gerestaureerd door Elbertse Orgelmakers, waarbij de oorspronkelijke kleurstelling werd gereconstrueerd en nieuwe bekroningen zijn geplaatst.

Antonius van Paduakerk, De Hoef (RCE)

Het orgel van De Hoef vertoont grote overeenkomsten met dat van Vinkeveen zowel in opzet als indeling van het front. Ook de ornamentiek is verwant, al is deze in De Hoef minder verfijnd. Vooral de consoles wijken af van die in Vinkeveen. In De Hoef is de decoratie ervan gebaseerd op acanthusvormen. Ook nu zijn de consoles door slingers verbonden, maar deze hangen niet aan de zijkant af, en in de kappen zijn geen tandlijsten aanwezig. Op de middentoren prijkt een eenvoudige lier; op de zijtorens weelderige vazen.

Grote of St.-Michaëlskerk, Oudewater

In augustus 1837 kocht Wander Beekes in opdracht van de kerkvoogden van de Grote Kerk in Oudewater het oude orgel van de Nieuwe Kerk in Delft. Later die maand kreeg Beekes de opdracht om met gebruikmaking van o.a. het pijpwerk en de balgen van dit instrument een 'nieuw' orgel voor Oudewater te bouwen. Beekes overleed echter op 20 februari 1838. Een maand later kreeg de firma Kam & Van der Meulen de opdracht om het orgel te voltooien.

Grote Kerk, Oudewater (RCE)

Later werd nog overeengekomen om een vrij pedaal toe te voegen en voor het gehele instrument nieuw pijpwerk te vervaardigen, met uitzondering van de Vox Humana. Op 8 maart 1840 werd het orgel in gebruik genomen.

In de offerte van Beekes is sprake van het vervaardigen van tekeningen voor de nieuwe orgelkas. Bovendien achtte hij een nieuw orgelbalkon met vier kolommen noodzakelijk. Het is vooralsnog niet duidelijk of Kam & Van der Meulen deze tekeningen hebben gebruikt, of dat balkon en orgelkas wellicht al (grotendeels) gereed waren. Opvallend aan dit front is evenwel de brede gedeelde middentoren met onder 23 en boven 25 pijpen. Het front lijkt hiermee te zijn ontleend aan dat van de Laurenskerk in Rotterdam. Ook de lijnen tussen de etages van de tussenvelden wijzen in deze richting. De decoratie is zeer terughoudend; blinderingen aan de pijpvoeten ontbreken. De bovenblinderingen in de torens bestaan uit bladwerk waar een plantenslinger doorheen gevlochten is, met in het midden een kleine palmet. Boven de bovenlijsten van de tussenvelden zijn slingers met bloemen en vruchten zichtbaar. In de vleugelstukken zijn eveneens planten- en bloemenslingers toegepast. Op de middentoren staat een instrumententrofee, op de zijtoren vazen. Opvallend is ook het snijwerk in het bovenste deel van de borstwering.

Hendricus Dominicus Lindsen

Hendricus Dominicus Lindsen (1794-1860) werd geboren in Bommel. Hij was het vierde (en jongste) kind van tabaksplanter Wander Lindsen (1758-1839) en Gertruida Huisman (1754-1839). Waar hij aanvankelijk zijn opleiding als orgelmaker begon, is vooralsnog niet bekend. Volgens zijn dienstplichtformulier was hij in april 1812 orgelmakersknecht; hij woonde toen nog bij zijn ouders. Mogelijk was hij werkzaam bij Peter Torleij (1760/61-1834) in Nijmegen. In elk geval was hij vanaf begin 1826 in dienst bij Meere, wellicht is hij daar door bemiddeling vanuit familie van de orgelmakers Smits uit Reek (bij Grave) terecht gekomen. In een brief van 19 januari 1826 aan een aangetrouwde oom van de orgelmakers Nicolaas Lambertus (1791-1831) en Franciscus Cornelius (1800-1876) Smits schreef Lindsen vanuit Rotterdam o.a. het volgende:

Wij zijn steeds met ons vier aan het werk En blijve onder directie van onze patroon onvermoeid voortvaren zoo dat zonder tegenspoet ons werk of orgel over 1½ jaar wel zal ingeweid worden, niet tegenstaande dat voor eenige tijd ongelukkigerwijs een van ons orgelmakers genootschap verdrongen is dog wilde ik niet gaarn om zorg voor te komen dat mijne ouders dat ontwaar worden. Eindelijk blijft mij nog over Hooggeachte Heer UE. ten dele bekent te maken met mijne situatie in welke ik mij tans bevinde. Ik ben dan over de Handelswijze van mijn meester in alles zeer wel voldaan, de stadt hier bevalt mij ook zeer goet omdat ik hier veel gelegenheid heb om te leren wat mij nog ontbreekt (...) En wil tevens mijne dankbetuiging afleggen voor 't goet zoo aan mij als aan mijne dierbare Ouders bewezen en Familie (...).

Met zekerheid heeft Lindsen dus een (belangrijke) rol gespeeld bij de (her)bouw van het grote orgel in de Laurenskerk in Rotterdam. In 1830 vervaardigde hij - onder toezicht van Meere - een nieuw orgel voor de Sint-Vituskerk van Blaricum. In datzelfde jaar verbouwde hij het orgel in de parochiekerk van Rhenoy. Hij trouwde op 22 augustus 1831 in Naarden, met Geertruida Jurrissen (1807-1889) en maakte enkele dagen later per advertentie bekend, dat hij zich als zelfstandig orgel- en pianomaker aan de Nieuwe Gracht in Utrecht had gevestigd.

Net als zijn voormalige werkgever (Abraham Meere) timmerde ook Lindsen behoorlijk aan de weg, en mede dankzij de vele advertenties die hij in de kranten liet opnemen, zijn we vrij goed geïnformeerd over zijn bedrijfs-activiteiten en privéleven. Het gezin kreeg in totaal 10 kinderen waarvan er echter slechts drie volwassen zouden worden: Johannes Franciscus (1838-1910), Theodor Chrisostomus (1840-1898) en Nicolaas Josephus Charles (1843-1890).

Zoals zoveel van zijn collega's had Lindsen een aanzienlijke onderhoudsportefeuille. Daarnaast bouwde (of renoveerde) hij in de dertig jaar dat hij als orgelmaker werkzaam was, vermoedelijk meer dan 30 instrumenten waaronder enkele met een vrij pedaal. Zijn oeuvre was daarmee in verhouding minstens zo groot als dat van Meere. Lindsen was niet alleen een productief orgelmaker, maar uit de diverse

advertenties wordt ook duidelijk dat veel kerkbesturen zich lovend over zijn werk uitlieten. Verder is te zien dat hij regelmatig bestaande instrumenten te koop aanbood die vermoedelijk afkomstig waren uit kerken waar hij nieuwe orgels leverde. Over de omvang van zijn orgelmakerij is niet heel veel bekend. In 1833 zocht hij per advertentie twee ORGELMAKERS-GEZELLEN:

In 1838 waren het er zelfs drie. Een jaar later verhuisde de orgelmakerij naar het Hoogt waar hij de voormalige werkplaats van Wander Beekes betrok:

Net als zijn leermeester maakte ook Lindsen een enkele keer het ontslag van een medewerker (J. VOLLEBREGT) per advertentie bekend. Daaruit kan worden afgeleid dat - zeer waarschijnlijk - Johannes Jacobus Vollebregt (1825-1888) enige tijd bij Lindsen werkzaam was. Zijn plaats werd ingenomen door de acht jaar oudere Abraham Meere (1817-1849) die in 1841 nog de orgelmakerij van zijn grootvader had overgenomen.

Ook na 1850 zorgden relatief grote opdrachten in o.a. Amsterdam en Haarlem ervoor dat Lindsen per advertentie nog personeel vroeg. Tot zijn werknemers behoorden verder o.a. Jacobus Johannes van Barneveld (1808-1849), Jacob van 't Klooster (1811-1878), Johannes Abraham Matlung (1822-1893), Willem de Puis (1798-1853) en Christiaan van Tuyl (1797-1860), afkomstig uit de orgelmakerij van Bätz. Daarnaast werkten ook zijn beide oudste zonen mee. Na het overlijden van Lindsen zetten weduwe en zonen de orgelmakerij nog enige tijd voort, geassisteerd door Jacob van 't Klooster. In 1863 houdt de firma op te bestaan. Van 't

Klooster werkt daarna voor eigen naam en rekening verder, maar nieuwe instrumenten van zijn hand zijn niet bekend.

In de provincie Utrecht bouwde Lindsen nieuwe orgels in Bunnik (H. Barbara, 1835), Maarssen (H. Hart, 1836), Schalkwijk (H. Michaël, 1837), Utrecht (H. Augustinus, 1844), Utrecht (Weeshuis St.-Hiëronymus, 1844), Baarn (H. Nicolaas, 1852), Cabauw (H. Jacobus de Meerdere, 1852) en Elst (Hervormde Kerk, 1861, geleverd door zijn zonen). Net als bij Meere en Beekes zijn veel instrumenten van Lindsen in de loop der jaren vervangen, vaak ook omdat de oude 'Waterstaatskerken' plaats maakten voor neogotische kerkgebouwen. Feitelijk is alleen het orgel van de Augustinuskerk in Utrecht op zijn oorspronkelijke locatie bewaard gebleven.

Heilig Hartkerk, Maarssen

In 1835 werd de oude parochiekerk van Maarssen verbouwd en vergroot. In het kader daarvan schonk freule Maria Dommer een nieuw orgel dat door Hendricus Dominicus Lindsen werd gebouwd. De ingebruikneming van dit tweeklaviers instrument met aangehangen pedaal vond plaats op 13 september 1836.

Heilig Hartkerk, Maarssen (MR)

In 1885 bracht de firma Maarschalkerweerd & Zn het orgel over naar de nieuwe parochiekerk. Vermoedelijk is het instrument toen van een bescheiden onderbouw voorzien. In 1950 herstelde J.J. Elbertse & Zn de windladen; tevens kreeg het orgel nieuwe frontpijpen. Nadat het orgel jarenlang onbespeelbaar was geweest, voltooidde de firma Verschueren (Heythuysen) in 1985 een algehele restauratie.

Het orgel kreeg nu een plaats in het noordelijke transept en werd van nieuwe frontpijpen voorzien. Ook de orgelkas werd opnieuw geschilderd. De huidige opstelling van het orgel dateert uit 2001.

Het front van dit orgel is vijfdelig en bestaat uit drie ronde torens en ongedeelde vlakke tussenvelden. De stijlen zijn voorzien van cannelures. Opvallend zijn de hoge en sterk uitkragende kappen die zijn gedecoreerd met bloemen. Boven de tussenvelden zijn C-volutes aangebracht net als bij de instrumenten van Oldebroek (1844) en Veere (1855). Blinderingen bij de pijpvoeten zijn niet (meer) aanwezig. De bovenblinderingen zijn uitgevoerd als draperieën. De consoles onder de torens zijn gedecoreerd met bladeren. Onder de tussenvelden zijn rozetten aangebracht, maar het is niet zeker dat die oorspronkelijk zijn. Ze hebben in het werk van Lindsen in elk geval geen equivalent.

St.-Michaëlkerk, Schalkwijk

Het uit 1837 daterende orgel van Schalkwijk verhuisde in 1879 naar de nieuwe kerk, maar werd alsnog in 1950 vervangen. De firma Jos. Vermeulen plaatste het instrument - zonder het oude front - in de parochiekerk van Nieuwe Niedorp waar het - zij het uiterlijk deerlijk gehavend - nog altijd aanwezig is.

St.-Augustinuskerk, Utrecht

In de op 10 september 1840 geconsacreerde St.-Augustinuskerk gebruikte men aanvankelijk nog het orgel dat vermoedelijk kort na 1822 in de voormalige Augustinuskerk aan de Herenstraat was geplaatst. Dit kleine instrument voldeed niet in de veel grotere kerk aan de Oudegracht en al snel maakte men plannen voor de bouw van het thans nog aanwezige grote orgel. De opdracht daarvoor ging in 1841 naar Hendricus Dominicus Lindsen die mogelijk in 1840 ook de overplaatsing van het

orgel uit de kerk aan de Herenstraat verzorgde.

Op 19 april 1841 werd de ontwerptekening voor het nieuwe instrument - zeer waarschijnlijk van de hand van architect Zocher - met enkele aanpassingen '*naar gelang der frontpijpen*' goedgekeurd. Op dezelfde dag stelde men ook het bestek op. Dit werd namens de parochie ondertekend door Augustinus Naudts (1761-1844), pastoor van 'De Star' in Amsterdam. In artikel 3 van het bestek is te lezen, dat voor de bouw van het instrument een orgel uit Groningen, alsmede '*hetgene dat nog staat en dienstbaar is in de Augustine Kerk*' gebruikt zouden worden. Zeer waarschijnlijk betrof het in beide gevallen een éénklaviers instrument. Uiteindelijk werd op 8 september 1841 echter besloten een geheel nieuw orgel te bouwen. De beide bestaande instrumenten werden door Lindsen overgenomen en vermoedelijk elders herplaatst. De aanneemsom werd daardoor verhoogd tot 6.700 gulden. Deze aanpassingen hebben er waarschijnlijk ook toe geleid, dat het orgel met een andere en grotere dispositie werd opgeleverd dan aanvankelijk was overeengekomen. Op 6 februari 1844 werd het orgel voltooid en goedgekeurd.

In 1869 voorzag de firma Maarschalkerweerd het orgel van een nieuwe windvoorziening. In 1895/97 voerde Michaël Maarschalkerweerd een zeer ingrijpende renovatie van het orgel uit, waarbij de dispositie op een aantal punten gewijzigd werd en ook moderne tractuursystemen (voor een deel met elektriciteit) werden toegepast. Ook de orgelkas werd toen opnieuw geschilderd in meer eigentijdse kleuren. In 1966 overwoog men serieus om het orgel af te breken en een nieuw instrument in de oude kas te realiseren. Uiteindelijk voerde de firma L. Verschueren (Heythuysen) in 1972/73 een ingrijpende restauratie uit waarmee - met gebruikmaking van het aanwezige pijpwerk - een soort compromis tussen de situatie 1844 en 1897 werd gerealiseerd. Tevens werd de orgelkas opnieuw geschilderd. In verband met een ingrijpende restauratie van de Augustinuskerk is het orgel in januari 2016 gedemonteerd door de firma J.C. van Rossum (Wijk en Aalburg) en vervolgens gerestaureerd. Herplaatsing in de kerk is voor 2019 voorzien.

Het orgel van de Augustinuskerk is het eerste grote instrument dat Lindsen bouwde, en ook het enige orgel

St.-Augustinuskerk, Utrecht (RCE)

met vrij pedaal dat bewaard is gebleven. Het negendelige front is vrijwel zeker ontworpen door de architect van de kerk. Het heeft een ronde middentoren en ronde zijtoren met daar tussen in driedelige tussenpartijen. Deze bestaan telkens uit een vlak veld met aan weerszijden gedeelde holle tussenvelden. Opvallend zijn vooral de kappen van de vlakke velden; ze zijn voorzien van palmet-achtig bladwerk dat een kapiteel suggereert. Opvallend is ook de sterk ingesnoerde onderkas met drie rondboognissen. Op de overgang tussen onder- en bovenkas zijn forse S-voluten aangebracht. In de kappen van de torens zijn grote rozetten aangebracht. Op de middentoren een reusachtig rozet met aan weerszijden bazuinblazende putti. Ook boven de tussenvelden zijn putti met respectievelijk een traverso en een luit zichtbaar. Op de zijtoren staan forse vazen.

Van Utrecht naar Oldebroek

Het orgel van het *Rooms-Katholieke weeshuis St.-Hiëronymus* in Utrecht was oorspronkelijk een balustrade-orgel met één klavier en aangehangen pedaal. Toen de

firma Maarschalkerweerd & Zn in 1895 een nieuw orgel leverde (thans in Wijhe) verkocht men het Lindsen-orgel aan Martin Vermeulen uit Woerden. Hij plaatste het vervolgens in de gereformeerde kerk van Oldebroek. In 1951 breidde R. Kamp (Zwolle) het orgel uit met een vrij pedaal. In 1969 plaatste J. de Koff & Zn het orgel over naar de nieuwe Goede Herderkerk in Oldebroek.

Geref. Goede Herderkerk, Oldebroek (RCE)

Het van origine balustrade-orgel kreeg nu een hoge onderkas met ruimte voor een onderpositief dat uiteindelijk in 1974 door Hendriksen & Reitsma (Nunspeet) werd gerealiseerd.

Het oorspronkelijke front bevat drie ronde torens en vlakke gedeelde tussenvelden met een tegengesteld labiumverloop. In 1969 zijn de toen aanwezige vleugelstukken en de bekroningen van de torens verdwenen. Ook de lijst en de consoles onder de torens kregen toen hun huidige vorm. De cannelures onder het pijpwerk zijn nog origineel. Dat geldt ook voor de strikken op de lijsten tussen de tussenvelden. Net als in Maarsse zijn ook hier boven de tussenvelden C-voluten aangebracht. Het blinderingsnijwerk bestaat

uit stevige voluten met enkele plantaardige elementen. In de middentoren bevinden zich nog twee bescheiden draperieën.

Elst (Utr.) en Veenendaal

Het orgel van de *Hervormde Kerk van Elst* werd in 1947 van een ander front voorzien en in 1969 gesloopt. De windlade en het pijpwerk zijn vervolgens gebruikt voor de bouw van een instrument dat zich lange tijd in particulier bezit bevond. Sinds 2002 bevindt dit instrument zich in het kerkje van Persingen.

Tenslotte is in het orgel van de *Brugkerk in Veenendaal* enig materiaal uit het Lindsen-orgel van de Dominicuskerk in Leiden (1848) bewaard.

Stulting & Maarschalkerweerd

De orgelmakers Christiaan Stulting (1803-1881) en Pieter Maarschalkerweerd (1812-1882) vestigden zich in mei 1840 aan de Lange Nieuwstraat in Utrecht:

Vanaf dat moment telde Utrecht ten minste vier orgelmakerijen die min of meer op een steenworp afstand van elkaar gelegen waren. De verbindtenis tussen beide orgelmakers werd notarieel vastgelegd. Hoewel daarbij werd bepaald dat de vennootschap pas na twaalf jaar ontbonden zou kunnen worden, gebeurde dat al per 1 augustus 1847. Pieter Maarschalkerweerd werd daarbij belast met de vereffening van de nog lopende zaken. Beide orgelmakers gingen vervolgens hun eigen weg. Van Christiaan Stulting zijn daarna maar weinig activiteiten bekend. Pieter Maarschalkerweerd wist echter een bloeiende orgelmakerij op te zetten die tot ver in de 20e eeuw actief zou blijven.

Het gezamenlijke oeuvre van Stulting en Maarschalkerweerd is zeer bescheiden. Aanvankelijk onderhielden zij vooral orgels in protestantse kerken. De weinige geheel nieuwe orgels die werden gerealiseerd, kwamen vrijwel uitsluitend in katholieke kerken tot stand. Voor de provincie Utrecht bouwde Stulting & Maarschalkerweerd (grotendeels) nieuwe orgels in Driebergen (*Hervormde Kerk*, 1841), *Utrecht ('oude' H. Willibrordus, 1843)*, *Houten (parochiekerk, 1845)* en *Amersfoort (Pensionaat, 1846)*. Het orgel in Driebergen is in 1880 vervangen door het thans nog aanwezige Flaes-orgel.

Van Utrecht naar Middelharnis

Het instrument van de 'oude' *Utrechtse Willibrorduskerk aan de Herenstraat* was hun eerste volledig nieuwe orgel en meteen ook het grootste uit hun gezamenlijke oeuvre.

Voormalig orgel Hervormde Kerk, Middelharnis (HGM)

Het orgel telde zestien registers verdeeld over twee klavieren en aangehangen pedaal. Het kreeg lovende kritieken:

Het onlangs voltooide nieuwe Orgel, in de St. Willibrordus-kerk te Utrecht, vervaardigd door de heeren Stulting en Maarschalkerweerd, waardige leerlingen van de

beroemde orgelmakers, de heeren Bätz & C°, verdient wegens den soliden bouw, zuivere en juiste intonatie, en meer andere goede eigenschappen, bijzondere opmerking. En, daar kunde, ijver, vlijt en opregt pogen tot volmaaktheid er in uitblinken, hebben de heeren vervaardigers van dit schoone werk zich eene openlijke eervolle melding ten volle waardig gemaakt.

Voor wat betreft de beide manualen was de opzet van het instrument tamelijk goed vergelijkbaar met het orgel van de St.-Augustinuskerk aan de Oude Gracht dat in dezelfde periode tot stand kwam.

Nadat de Willibrorduskerk in 1877 buiten gebruik raakte, is het instrument verkocht aan de *Hervormde Kerk van Middelharnis*. Michaël Maarschalkerweerd verzorgde de overplaatsing. Bij de brand van deze kerk in 1904 is dit orgel verloren gegaan.

Onze Lieve Vrouwekerk, Houten

Het binnenwerk van het orgel in de *parochiekerk van Houten* werd in 1907 opgenomen in een nieuw instrument van Michaël Maarschalkerweerd dat daar nog altijd aanwezig is.

Onze Lieve Vrouwekerk, Houten (RCE)

Van Amersfoort naar Deurne

Het orgel van het *Rooms-Katholieke Pensionaat St. Louis* in Amersfoort verhuisde in 1926 naar de *parochiekerk van Deurne-Zeilberg* en drie jaar later naar Deurne-Walsberg. Daar werd het in 1953 verbouwd en uitgebreid met een tweede manuaal en vrij pedaal. Anno 2017 is een restauratie en plaatsing in de Sint-Willibrorduskerk van Deurne in voorbereiding.

St.-Willibrorduskerk, Deurne (RCE)

Het oorspronkelijke instrument is in 1953 van een hogere onderbouw voorzien. Het front is duidelijk geïnspireerd op het orgel dat Jonathan Bätz in 1841 voor de Willemskerk in Batavia had ontworpen (zie pag. 14). Het voor Amersfoort gebouwde orgel is voorzien van een kleinere versie van dit fronttype. Het bestaat uit een ronde middentoren die wordt geflankeerd door telkens twee gekoppelde velden met rechte bovenlijsten. In de middentoren zijn C-volutes zichtbaar; onder in de velden S-volutes. De decoratie aan weerszijden van de middentoren is geïnspireerd op het orgel van de Nieuwe Kerk in Delft en bestaat uit een S-vorm die bij de middentoren begint met een gesloten ronding en aan de zijkanten eindigt in een krul. De vleugelstukken bestaan uit gekoppelde S-ranken. Onder de middentoren tenslotte een console met bladwerk en onder de velden een rechthoekige uitsparing met snijwerk.

Pieter Maarschalkerweerd

Van Utrecht naar Gouda

Het instrument dat Pieter Maarschalkerweerd in 1852 voor de *St.-Martinuskerk van Utrecht* bouwde is - in gewijzigde vorm - bewaard gebleven in de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt in Gouda.

Geref. Kerk Vrijgemaakt (Vaste Burcht)
Gouda (MR)

Orgels van niet-Utrechtse orgelmakers

door Peter van Dijk

De meeste orgelprojecten in de provincie Utrecht in de eerste helft van de 19e eeuw werden gegund aan de in de bisschopsstad gevestigde orgelmakers. Orgelmakers van buiten Utrecht wisten in totaal slechts een handvol opdrachten te verwerven.

Johan Caspar Friederichs

Het meest succesvol was de Goudse orgelmaker Johan Caspar Friederichs (1762-1825). Hij was afkomstig uit het Rijnland en vestigde zich rond 1783 als meubelmaker in Gouda. Op welk moment hij tevens actief werd als orgelmaker, daartoe opgeleid door Hendrik Hermanus Hess, is niet overgeleverd. Voorzover valt na te gaan, heeft hij bij het merendeel van zijn orgelbouwprojecten gebruik gemaakt van bestaand materiaal en dat 'aangevuld'. In sommige van zijn orgels is veel bestaand pijpwerk hergebruikt, in andere weinig.

Johan Caspar Friederichs moet een inventief orgelmaker zijn geweest. Daarvan getuigt onder meer de zwelkast - de eerste van een Nederlandse orgelmaker! - die hij in 1806 aanbracht op het toen door hem aan het G.Th. Bätz-orgel (1773) van de Doopsgezinde kerk te Haarlem toegevoegde bovenwerk.

Het door hem in 1809 voor de *Hervormde Kerk te Nederlangbroek* gebouwde orgel is reeds in de brochure '*Langs Utrechtse orgels 1479 - begin 1800*' de revue gepasseerd. Het is aannemelijk, op grond van divers rococo-snijwerk, dat Friederichs hier een bestaand orgelfront (ca.1770) heeft hergebruikt. Dat front is vijfdelig, met een ronde middentoren, spitse zijtorens en horizontaal gedeelde tussenvelden. Friederichs heeft waarschijnlijk de kast iets verbreed; de neoclassicistische bekronende beelden, de vleugelstukken, en de draperieën boven de tussenvelden lijken uit 1809 te stammen (zie pag. 32).

Hervormde Kerk, Nederlangbroek (RCE)

In 1819 verbouwde Friederichs het Kiespenning/Verhofstadt-orgel (ca.1615/1717) in de Grote Kerk te Wijk bij Duurstede. Hij verving onder meer het borstwerk door een rugpositief (zie 'Langs Utrechtse orgels, 1479 - begin 1800', pag. 9-10). In 1970 werd het orgel vanwege kerkrestauratie gedemonteerd. Wat het orgel betreft was een reconstructie naar de toestand van 1717 gepland. Deze is in 1979/80 uitgevoerd. Dat impliceerde het verwijderen van het rugpositief.

Gelukkig is dat niet in de afvalcontainer verdwenen, maar in 1975 - gecompleteerd met een onderkast en vleugeldeuren - door de orgelmakers Gebr. Van Vulpen (Utrecht) als zelfstandig orgel in het koor geplaatst. Het Friederichs-front is vijfdelig, met een ronde middentoren, spitse zijtoren en horizontaal gedeelde, vlakke tussenvelden. Het blinderingsnijwerk en de draperieën boven de tussenvelden dateren uit 1819, de drie beelden (Koning David met harp, en twee bazuinblazende engelen) zijn in 1907 op de Friederichs-kast geplaatst.

Grote Kerk, Wijk bij Duurstede ('oude situatie') (RCE)

Grote Kerk (koororgel), Wijk bij Duurstede (MGM)

In 1821 maakte Friederichs een orgel voor de *Oude Kerk in Zeist*. Hij maakte daarbij gebruik van een orgel dat Johannes Baars in 1779 bouwde voor de Waalse Kerk te Naarden. Al in 1843 werd het Zeister orgel vervangen door een nieuw instrument van de Firma J. Bätz & Co (zie pag. 12). Het Friederichs/Baars-orgel belandde in 1846 in sterk gewijzigde vorm in de dorpskerk van Wolphaartsdijk en vervolgens – wederom na wijzigingen – in 1904 in de Hervormde Kerk te Boven-Hardinxveld. In 1997 werd het binnenwerk verwijderd. Inmiddels is van het werk van Friederichs, zowel uiterlijk als innerlijk, bitter weinig meer over.

Lohman in De Bilt (Dorpskerk)

De Oostfriese orgelmaker Dirk Lohman vestigde zich in 1791 te Groningen. Zijn zoon Nicolaus Anthoni bracht het bedrijf daar tot grote bloei. Diens zonen Hinderk Berends (1799-1854) en Gerhard Willem (1802-1856) bewerkstelligden

Dorpskerk, De Bilt (RCE)

expansie naar 'Holland'. Eerstgenoemde opende rond 1825 een filiaal in Zutphen. Vervolgens verhuisde hij rond 1836 naar Gouda en rond 1842 van daar uit naar Leiden. De broers bleven daarbij steeds als compagnons nauw samenwerken. Zo werden veel orgeldelen voor de Goudse/Leidse vestiging steeds in Groningen vervaardigd.

In 1845 bouwden de gebroeders Lohman een orgel voor de Dorpskerk in De Bilt. Het heeft een vijfdelig front, met drie ronde torens en licht gebogen, horizontaal gedeelde tussenvelden. De decoratie is sober. Zo zijn er waarschijnlijk nooit bekronende beelden geweest. Wel zijn er bescheiden vleugelstukken (bebladerde S-ranken) en consoles (acanthus met bladkransen). Er is geen blinderingsnijwerk bij de pijpvoeten. Het boven-blinderingsnijwerk en dat op de scheidingen van de tussenvelden is opgebouwd uit allerlei bladmotieven.

In 1979 is het orgel gerestaureerd door Flentrop Orgelbouw.

Naber in Amersfoort (Joriskerk)

De Grote of St.-Joriskerk te Amersfoort is het enige bewaard gebleven drie-manuaals Naber-orgel rijk. Carl Friedrich August Naber (1796-1861) leerde het orgelmakersvak bij de in Oldenzaal gevestigde Georg Heinrich Quellhorst (ca.1770-1836). Deze was op zijn beurt opgeleid door de orgelmaker Jacob Courtain (ca.1760-1825). Deze, vermoedelijk uit Frankrijk afkomstige orgelmaker, was achtereenvolgens in Emmerich (Rijnland) en Burgsteinfurt (Westfalen) gevestigd. Waar het werk van Quellhorst nog duidelijk Rijnlandse/Westfaalse invloed toont, paste Naber - zelfstandig actief in Deventer vanaf circa 1827 - zich aan de 'Hollandse' stijl aan.

De Amersfoortse kerkbestuurders nodigden in 1842 belangstellende orgelmakers uit om in te schrijven voor de opdracht tot de bouw van een nieuw orgel in de Joriskerk. Opmerkelijk genoeg tekende de firma Bätz niet in, wel de nog jonge uit haar gelederen voortgekomen bedrijven van Flaes & Brünjes en Stulting & Maarschalkerweerd. Maar de opdracht ging naar Naber. Zijn orgel werd in 1845 opgeleverd. Het stond oorspronkelijk opgesteld op het gotische oxaal, het koor was toen afgescheiden van de kerkruimte (zie foto pag. 34).

Joriskerk (orgel op oxaal), Amersfoort (RCE)

Bij de kerkrestauratie van 1961-69 zijn koor en schip weer verenigd en is het oxaal in ere hersteld. Het orgel is vervolgens geplaatst op een nieuw balkon tegen de torenmuur. Daarbij moesten, vanwege de daar beschikbare hoogte, enkele ornamenten op de hoofdkast worden 'ingeperkt'. De jongste restauratiewerkzaamheden vonden plaats in de jaren 2012 tot 2015, uitgevoerd door Flentrop Orgelbouw (schoonmaak, herstel en intonatie-retouches) en De Jongh Schildersbedrijf te Waardenburg (herstel oorspronkelijke kleurstelling).

De frontindeling vertoont gelijkenis met die van het Holtgräve-orgel (1839) in de Grote Kerk te Deventer, dat

overigens gemaakt is volgens een ontwerp van Jonathan Bätz.

De werkenindeling - pedaal, rugpositief, hoofdwerk en bovenwerk - komt in het front tot uiting. De pedaaltorens met daarnaast ongedeelde velden staan in de flanken van de hoofdkast. In het midden staan de drie torens met tussenvelden van het hoofdwerk. Het bovenwerk wordt slechts 'aangeduid' door de bovenste tussenvelden ter weerszijden van de hoofdwerk-middentoren. Het rugpositief is vijfdelig: drie torens en ongedeelde tussenvelden. De torens zijn alle rond, de tussenvelden zijn licht gewelfd. Onder de torens van de hoofdkast zijn consoles met bladwerk aangebracht, onder tegen de rugwerkkast is een prachtig plateau met bladranken geplaatst. In het blinderingsnijwerk en de bovenafsluitingen van de tussenvelden zijn S-voluten en bladwerk fraai gecombineerd. Op de pedaaltorens staan bazuinblazende engelen, op het rugwerk staan op de zijtorens 'muziekinstrumenten-ensembles' en op de middentoren een in draperieën gehulde lier. De bekroning van de middentoren van de hoofdkast is in 1972 flink verkleind. Er zijn geen vleugelstukken aanwezig.

Twee specifieke Naber-decoraties verdienen aparte vermelding: tegen de uitkragende torenkappen zijn acanthusblad-versieringen geplaatst, op de hoofdkast worden de tussentorens en de middentoren visueel verbonden door zogenoemde Naber-krullen. Dat zijn enorme S-voluten, omrandt door bladwerk en rozetten. Helaas moesten deze krullen in 1972 aan de bovenzijden worden 'geamputeerd' waardoor zij hun blikvangersrol hebben verloren.

Desondanks laat het Amersfoortse Naber-orgel zien dat de combinatie van een 'deftige' frontindeling en een rijke decoratie een heel levendig orgelfront kan opleveren.

Joriskerk, Amersfoort (GdJ)

Na 1850 geplaatste 'tweedehands' orgels

door Peter van Dijk

Vanaf 1881 is Utrecht ook verrijkt met van elders afkomstige orgels. Deze worden hier in chronologische volgorde van bouwjaar besproken.

Geertekerk, Utrecht

In 1804 bouwde de Amsterdamse orgelmaker Johannes Stephanus Strumphler (1736-1807) een orgel voor de Doopsgezinde Kerk in De Rijp. Na sluiting van het kerkgebouw werd het instrument in 1956 geplaatst in de Geertekerk te Utrecht. Daarbij, en in 1989, werd het gerestaureerd door de Gebr. Van Vulpen. Dit instrument is al in de brochure '*Langs Utrechtse orgels 1479 - begin 1800*' aan de orde geweest. Hier zij daarom slechts gewezen op de uiterst elegante vijfdelige orgelkast (ronde middentoren, horizontaal gedeelde, licht gebogen tussenvelden, spitse zijtorens) en het verfijnde snijwerk, waaronder een rijk bebladerde soffiet met guirlandes en een Apollo-buste op de middentoren.

Geertekerk, Utrecht (RCE)

Oude Kerk, Soest

Zeer recent is in de Oude Kerk te Soest een historisch orgel - na restauratie door de Orgelmakerij Reil te Heerde - in gebruik genomen. Het werd in 1811 gebouwd door Albertus van Gruisen en Zonen (Leeuwarden) voor de Doopsgezinde Kerk te Harlingen als tweemanuaals orgel (hoofdwerk en onderpositief) met aangehangen pedaal. Het zevendelige hoofdwerkfront omvatte een ronde middentoren, spitse zijtorens, alsmede horizontaal gedeelde tussen- en zijvelden. In het onderpositieffront waren, naast divers beeldhouwwerk, onder de tussenvelden van de bovenkast horizontaal gedeelde loze pijpeldjes geplaatst.

In 1857 namen de doopsgezinde Harlingers een nieuw kerkgebouw in gebruik. De orgelmakers Petrus van Oeckelen en Zonen (Harenermolen) plaatsten het orgel over en breidden het uit met een vrij pedaal. Dat implieerde een vergroting, in casu een verbreding, van de orgelkast. De zijvelden werden weggenomen en vervangen door ronde torens en brede, ongedeelde tussenvelden. In het onderpositieffront werden de pijpeldjes verwijderd en werd het beeldhouwwerk herschikt, aangevuld met gaaswerkpanelen. De torenbekroningen verdwenen ten gunste van eenvoudige gecanneleerde piëdestallen. Er kwamen nieuwe vleugelstukken (bebladerde S-voluten) en blinderingsnijwerk, alsmede opengewerkte consoles tegen de binnenzijden van de zijtorens.

Het kerkgebouw werd in 1996 gesloten en vervolgens afgebroken. Na een lange periode van opslag en een niet gelukte poging het orgel in Vollenhove te plaatsen, had verkoop van het instrument naar de Oude Kerk te Soest wel succes. Vanwege de beschikbare plaatsruimte daar moesten de brede tussenvelden uit 1857 worden versmald. De rijtuigzwarte hoofdkleur die het instrument sedert 1857 had gehad, is in Soest vervangen door een imitatie-essen beschildering.

Oude Kerk, Soest (MR)

Voormalige Westerkerk, Utrecht

In 1813 bouwde Georg Heinrich Quellhorst (zie pag 33) een orgel met hoofdwerk, onderpositief en vrij pedaal voor de Rooms-Katholieke St. Plechelmuskerk in Oldenzaal. Vanwege deze opdracht verhuisde hij vanuit Neuenhaus naar Oldenzaal en bleef daar vervolgens gevestigd. Het Quellhorst-orgel werd in 1893 overgeplaatst naar de gereformeerde Westerkerk te Utrecht. In 1966 werd dit kerkgebouw verkocht aan de Gereformeerde Gemeente, maar het bleef de naam Westerkerk behouden. De Utrechtse orgelmakers Fama & Raadgever restaureerden het instrument in 1986. In 2017 is het gebouw verkocht aan een projectontwikkelaar. Er komen onder meer hotelkamers, maar de kerkzaal - met orgel - blijft bewaard, als conferentie- en concertruimte.

Het orgelfront toont, met zijn ronde torens en ongedeelde tussenvelden, Franse invloeden. Rijnlands/Westfaals is de opstelling met een onderpositief. Opmerkelijk zijn de aan elkaar grenzende tussenvelden in de bovenkast; men zou daar nog torens verwachten. De ornamentiek heeft zowel neoclassicistische elementen (de gestileerde bladslingers op de stijlen en de zuilen onder de pedaaltorens) als gotiserende trekken (spitsbogige bovenafsluitingen van de pedaaltorens en geschakelde spitsbogen in de bovenlijsten

van de tussenvelden). Heel apart zijn de beide engelen die hun bazuinen moeten blazen op het hellende vlak boven de tussenvelden. De klaviatuur is in de linkerzijwand van het onderpositief aangebracht, de organist zit achter traliwerk.

Voormalige Westerkerk, Utrecht (RCE)

Petruskerk, Woerden

De Petruskerk in Woerden herbergt behalve het bekende J.H.H. Bätz-orgel uit 1768 nog een historisch orgelfront. Het werd - met houten imitatiepijpen - vervaardigd door een onbekende maker, mogelijk rond 1830, voor de Hervormde Kapel aan de Nieuwe Haven te Edam. Het stond daar in de balustrade van een galerij als een soort 'camouflage' voor een kabinetorgel, dat later werd vervangen door een harmonium.

Koororgel Petruskerk, Woerden (UO)

Dit front werd in 1987 gebruikt voor een toen door de Gebr. Van Vulpen gebouwde koororgel in de Woerdense Petruskerk. Het werd daartoe aangevuld tot een complete orgelkast, met een onderbouw en 'echte' frontpijpen.

De architectuur van het front is neoclassicistisch. Kunst-historicus Arjen Looyenga vergeleek het in de Orgel-encyclopedie heel treffend met een triomfboog. Onder de frontpijpen loopt een vrij hoog dorisch fries met vier triglifien en twee consoles (acanthusblad en druiventrosjes).

De twee torens en het rondbogige tussenveld worden omsloten door Ionische pilasters. In de rijk geprofileerde kap is een tandlijst aangebracht.

Grote of St.-Janskerk, Montfoort

Sinds 2015 beschikt de Grote of St.-Janskerk te Montfoort over een historisch koororgel. Het werd in of kort na 1840 gebouwd. De oorspronkelijke locatie is niet bekend, evenmin als de naam van de bouwer. Bij een restauratie in 1972 werden in de windlade krantenstrookjes uit 1840 aangetroffen. Het orgel verhuisde in de loop van zijn bestaan minstens vier keer. Via Vijfhuizen, Nijkerk en Culemborg kwam het in Montfoort terecht. Het heeft een manuaal en een aangehangen pedaal. Het pijpwerk stamt uit de 18e tot en met het begin van de 20e eeuw.

Koororgel Grote Kerk, Montfoort (CvdE)

De geheel vlakke neoclassicistische orgelkast heeft drie torens en twee horizontaal gedeelde tussenvelden. Daarin staan steeds de frontpijpenlabia in een v-vorm. Torens en velden worden aan de bovenzijde afgesloten met rondbooglijsten. Aan de kast moet in de loop der tijden wel het een en ander zijn gewijzigd. Zo is het gebroken fronton op de kast in 1985 aangebracht. In zijn vorige standplaats,

de Christelijke Gereformeerde Kerk te Culemborg, stond het instrument op een galerij, thans is het beganegronds opgesteld.

St.-Catharinakathedraal, Utrecht

In de Utrechtse St.-Catharinakathedraal werd in 2012 een koororgel geplaatst. Het is in 1852 gebouwd door de vrij onbekende Londense orgelmaker Daniel Gray (ca.1812-18??). Deze maakte hoofdzakelijk kleine orgels voor plattelandskerkes. De oorspronkelijke locatie van dit Gray-orgel is niet bekend. In 1989 werd het in de Gereformeerde Vrijgemaakte Kerk te Veendam geplaatst. Na sluiting van dit kerkgebouw kwam het in 2012 naar Utrecht.

Koororgel St.-Catharinakathedraal, Utrecht (PB)

Het geheel vlakke, neogotische pijpenfront heeft twee smalle torens en een breed middenveld. De stijlen lopen uit in pinakels met een kruisbloem. De torens worden aan de bovenzijde afgesloten met een wimberg (met daarin een visblaas en daaronder blinderings-spitsboogjes). Het middenveld heeft een zogenoemde tudorboog met daarboven een wimberg met een rozet, waarbij de omkaderende lijst lijkt te ontspringen uit twee bebaarde kopjes.

Huisorgels

door Peter van Dijk

De tweede helft van de 18e eeuw is de gouden tijd van het Nederlandse huisorgel geweest. Door de Franse Tijd en zijn economische gevolgen verdween de slagroom van de huisorgeltaart. Desondanks is er in de eerste helft van de 19e eeuw nog menig huisorgel gebouwd. Dat kunnen we ook in de provincie Utrecht constateren, ook al staat geen van deze instrumenten nog op zijn oorspronkelijke locatie. We laten ze hier in chronologische volgorde volgen.

Grote Kerk, Vianen

Het kabinetorgel in de Grote Kerk te Vianen, qua meubel feitelijk meer een groot secretaire, werd rond 1805 gebouwd door de in Amsterdam gevestigde orgelmaker Jan Jacob Vool (ca.1748-1819). Het staat sinds 1955 in de Vianense kerk en werd in 2010 gerestaureerd door J.C. (Hans) van Rossum (Wijk en Aalburg). Aangezien het al in de brochure '*Langs Utrechtse orgels 1479 - begin 1800*' is besproken, volstaan we hier met de vermelding dat op het neoclassicistische meubel een rijk uitgevoerde beeldengroep in empire-stijl is geplaatst en dat bij het openen van de deuren een driedelig orgelfront zichtbaar wordt.

Kabinetorgel Grote Kerk, Vianen (AvB)

Particulier bezit, Vleuten

Dat laatste geldt ook voor het eveneens reeds in de genoemde brochure besproken Strumphler-secretaire-orgel uit 1807 dat zich in particulier bezit te Vleuten bevindt. Het met mahonie gefineerde meubel is in Louis XVI-stijl.

Secrétaire-orgel, Vleuten (MGM)

Particulier bezit, Utrecht (I)

In particulier bezit te Utrecht bevindt zich een secretaire-orgel van rond 1810, volgens een opschrift boven het klavier gebouwd door de Leeuwarder orgelmakers A. [Albertus] van Gruisen en Zoon. Het is wellicht gebouwd voor een Friese opdrachtgever. In elk geval is het rond 1915 verkocht aan de Hervormde Gemeente te Oude Bildtzijl. In 1967 kwam het naar Utrecht. Het meubel heeft gecanneleerde poten (Louis XVI), een losse ronde klavierklep, een snijwerkpaneel met muziekinstrumenten boven het klavier, jaloeziesluitingen voor de bovenkast en een gebogen, gebroken fronton op de kast. Het driedelige frontpijpenveld is van bovenblindingen (draperieën met

kwastjes) voorzien. De labia van de frontpijpen lopen in een v-vorm op. Het beslag op de schijnladen van de onderkast is niet origineel, maar in 1967 'in stijl' vervaardigd.

Secrétaire-orgel, Utrecht (FS)

De Hoeksteen, Vianen

In het kerkelijk centrum De Hoeksteen staat sinds 1976 een fraai salonorgel. Een plaatje met handgeschreven letters boven het klavier vermeldt de namen van de makers, hun woonplaats en het bouwjaar: *Kam & van der Meulen 1844 Rotterdam*.

De geschiedenis van het orgel is tot 1903 volstrekt in nevelen gehuld. In dat jaar plaatste de Utrechtse orgelmaker J.C. Sanders het orgel op een galerij in het middeleeuwse kerkje van Fort Blauwkapel (bij Utrecht), achter een daartoe gemaakt neo-gotisch front. Volgens een aantekening van Sanders was het orgel - in elk geval op dat moment - afkomstig uit Amsterdam. Vanwege gevaar voor beschadiging door oorlogsgeweld werd het orgel in

Salonorgel De Hoeksteen, Vianen (RCE)

1943 elders opgeslagen. Het front bleef in de kerk achter. Inderdaad raakte het kerkgebouw kort daarop zwaar beschadigd. Als het kerkgebouw in 1961 gerestaureerd is, keert het orgel niet terug. Het wordt - zonder het beschadigde front, dat bij de kerkrestauratie verdween - geplaatst in de Vrijgemaakt Gereformeerde Jeruzalemerkerk te Utrecht. In 1976 is het verkocht aan de Gereformeerde Kerk te Vianen en in De Hoeksteen geplaatst. De orgelmaker Henk van Eeken (Herwijnen) voerde in 2007 een conserverende restauratie van het binnenwerk uit, Geert Hardeman (Leersum) herstelde het fraaie meubel.

Dat meubel toont een neoclassicistische vormtaal. Het snijwerk lijkt deels zelfs op barokke voorbeelden terug te grijpen. Bijzonder, maar geheel passend in de ontstaanstijd van het meubel, zijn de spitsboogvormen van de deuren aan de voorzijde. Opmerkelijk zijn tenslotte de consoles onder het manuaal en de registerknoppen, waarin een zwaan is opgenomen. Het is waarschijnlijk te ver gezocht om op grond daarvan de (onbekende) opdrachtgever tot de bouw van het orgel in Lutherse kringen te zoeken, maar toch ...

De kast is van eikenhout, gefineerd met diverse soorten mahonie en gepolitoerd, met uitzondering van de registerborden die met wortel-ahorn gefineerd zijn.

Kathedrale Koorschool, Utrecht

Het secretaire-orgel van de Kathedrale Koorschool te Utrecht is het enige instrument in dit reeksje waarvan de oorspronkelijke locatie bekend is. Het werd in 1850 gebouwd door C.F. Weenig jr en G. van Leeuwen, orgel- en pianomakers te Leiden en draagt het opusnummer 52. Blijkens advertenties bouwden zij voor eigen risico instrumenten die ze vervolgens te koop aanboden. Zo werd opus 52 in 1852 verkocht aan het Rooms-Katholieke Wees- en Armenhuis te Den Haag. Daar heeft het slechts tot 1858 dienst gedaan. Wat er vervolgens met het orgel is gebeurd is (nog) niet bekend, totdat het in de jaren 1930 opduikt in de Rooms-Katholieke Kerkmuziekschool aan de Plompetorengracht te Utrecht. Thans is hier de Kathedrale Koorschool gevestigd. Het instrument stond in de kapel van de Kerkmuziekschool opgesteld, maar raakte ernstig in verval. Thans ligt het in delen opgeslagen. Een restauratie door Elbertse Orgelmakers (Soest) is in voorbereiding.

Secretaire-orgel Kathedrale Koorschool, Utrecht (WvB)

De heel eenvoudig uitgevoerde grenen orgelkast - er zijn slechts sierlijstjes - is met mahonie gefineerd. Deuren in de onderkast geven toegang tot de windvoorziening. Er zijn geen frontpijpen. Een driedelig paneel in de bovenkast, met spitsbogige afsluitingen en kaasdoek-bespanning, onttrekt het pijpwerk aan het gezicht.

Particulier bezit, Utrecht (2)

Met het laatste huisorgel in deze brochure steken we even de tijdgrens van 1850 over. Het bevindt zich in particulier bezit te Utrecht en is in 1854 gebouwd door de

in Amsterdam gevestigde orgelmaker Johannes Casper in der Maur (1817-1860). Deze werd in Gouda geboren als zoon van de orgelmaker Johan Frederik in der Maur, die op zijn beurt oomzegger was van de orgelmaker Johan Caspar Friederichs (zie pag. 31). Na het overlijden van Friederichs zetten J.F. in der Maur en B.J. Gabry de orgelmakerij voort.

Secretaire-orgel, Utrecht (CBM)

J.C. in der Maur is waarschijnlijk in eerste instantie door zijn vader en diens compagnon opgeleid tot orgelmaker, maar gaat naderhand werken bij de toen ook in Gouda gevestigde Hinderk Berends Lohman. Vanaf rond 1840 voert J.C. in der Maur een eigen werkplaats en in 1846 verhuist hij van Gouda naar Amsterdam.

Het hier besproken secretaire-orgel is in 2015/16 gerestaureerd door de orgelmaker J.C. van Rossum. De kast is met mahonie gefineerd. In de onderkast (met windvoorziening) zijn voordeuren aangebracht, de klaviatuur wordt door jaloezieën afgesloten. Boven het klavier is een plaatje met de naam van de orgelmaker en het bouwjaar aangebracht. De driedelige lijst daarboven bevat geen frontpijpen,

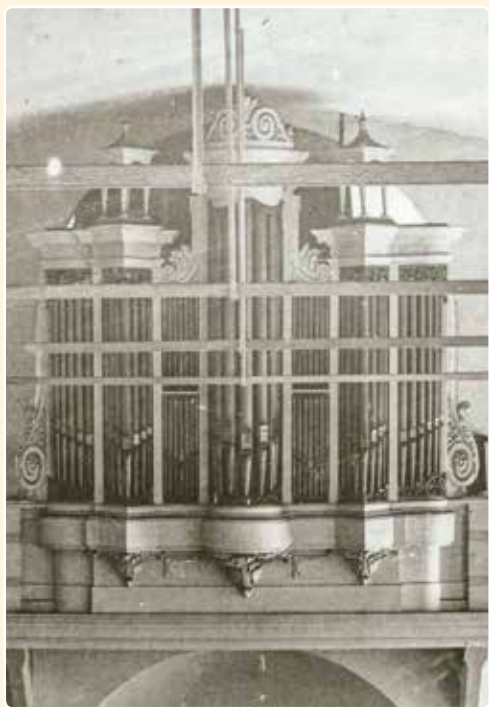
maar is met groen kaasoed bespannen. De heel sobere ornamentiek omvat vaasvormige poten, enig lijstwerk en een met rondingen geprofileerde kap waarin een kraallijst is gevat.

Verdwenen

door Peter van Dijk

Voormalige Begijnkerk, Utrecht

De Dorpskerk in Bloemendaal werd in 1816 van een orgel voorzien door Johan Caspar Friederichs (zie pag 31). Deze gebruikte daarbij naar alle waarschijnlijkheid bestaande orgeldelen. Het werd in 1881 vervangen door een nieuw instrument. Wat er met het Friederichs-orgel gebeurde, was tot voor kort onbekend. Dankzij onderzoek van Hans van

Voormalige Begijnkerk, Utrecht (PvD)

Nieuwkoop is duidelijk geworden, dat het in 1881 werd geplaatst in de Begijnkerk (Chr. Afscheiden Gemeente) te Utrecht. Aldaar werd in 1909 het binnenwerk geheel vernieuwd door de firma Maarschalkerweerd & Zoon. De oude frontpijpen werden - getuige twee bewaard gebleven foto's - echter gehandhaafd. In 1937 werd de (inmiddels gereformeerde) Begijnkerk afgestoten ten gunste van een nieuw gebouw, de Tuindorperkerk. Het binnenwerk van het Begijnkerkorgel werd hergebruikt in een in 1937/38 door H.W. Flentrop (Zaandam) voor de Tuindorperkerk gebouwd orgel. De Friederichs-orgelkast met frontpijpen werd helaas vernietigd.

Het front was zeventalig: een ronde middentoren, horizontaal gedeelde, vlakke tussenvelden, spitse zijtorens en ongedeelde, naar achteren buigende zijvelden. Het bescheiden blinderingsnijwerk, aanwezig bij zowel de pijpvoeten als de -boveneinden, was voornamelijk opengewerkt en 'plantaardig' van samenstelling. Bij het - dichte - snijwerk (consoles onder de torens, vleugelstukken en de bekroning van de middentoren) waren S-voluten en bladmoetieven met elkaar gecombineerd. Op de zijtorens stonden paviljoens. Een eenvoudig, maar smaakvol orgelfront.

Voormalige Noorderkerk, Utrecht

De Gereformeerde Noorderkerk in Utrecht werd in 1923 in gebruik genomen. In 1930 bouwde de Utrechtse firma J. de Koff & Zn er een nieuw orgel. Een bewaard gebleven amateurfoto laat zien dat er tussen die beide jaren een historisch orgel heeft bestaan. De Koff verplaatste dit instrument in 1930 naar de Gereformeerde Kerk te Meerkerk. Daar werd het in 1968 afgebroken en verdween het van de orgellandkaart. Ook van de Meerkerkse situatie bleef een foto bewaard. Die toont een boers charmant midden-19e eeuws orgelfront, met drie ronde torens en licht schuin geplaatste vlakke, ongedeelde tussenvelden. De onderbouw van dit balustrade-orgel bevat acanthusblad-consoles onder de torens en muziekinstrumenten-ensembles onder de tussenvelden. De vleugelstukken, opgebouwd uit C-voluten, bladwerk en muziekinstrumenten, zijn op de foto redelijk goed te onderscheiden, evenals de 'plantaardige' bovenblindingen in de torens. De samenstelling van de bovenafsluitingen van de tussenvelden zijn echter niet goed zichtbaar; met enige fantasie lijken er liggende C-voluten

Voormalige Gereformeerde Kerk, Meerkerk (Rel)

en draperieën te ontwaren. Over de bouwer, het bouwjaar, de dispositie en de herkomst is jammer genoeg tot op heden niets bekend. Daar ligt nog een taak voor toekomstige onderzoekers.

Tenslotte

Deze rondgang langs Utrechtse orgels uit de periode 1800-1850 laat zien hoezeer de Domstad een toonaangevend orgelbouwcentrum was geworden. De meeste getoonde orgels stammen uit Utrechtse ateliers. Die 'hiërarchie' zal ook in de periode vanaf 1850 worden voortgezet.

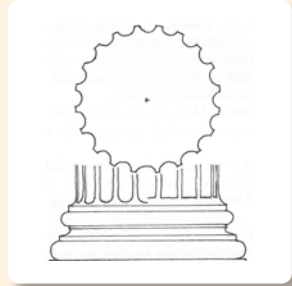
Het teloorgaan - door afbraak of brand - van enkele instrumenten wordt gelukkig ruimschoots gecompenseerd door van elders afkomstige orgels uit de hier beschreven periode. Zij hebben de veelkleurigheid van het Utrechtse orgellandschap duidelijk vergroot.

Decoraties

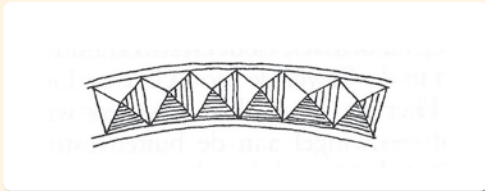
Met dank aan uitgeverij Primavera Pers Leiden voor gebruikmaking van:
dr. E.J. Haslinghuis en dr. ing. H. Janse - 'Verklarend Woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie'

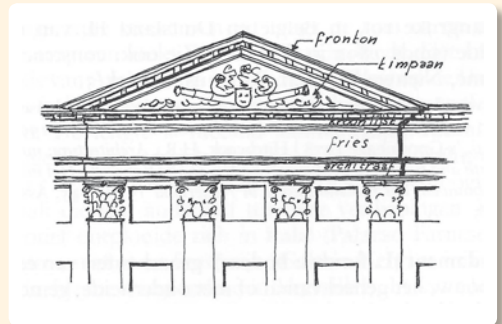
Acanthus(blad)

Cannelure: groef of gleuf in een zuil

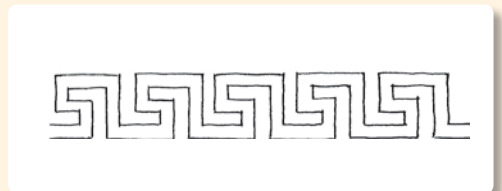
Diamantknoppen

Fronton en fries

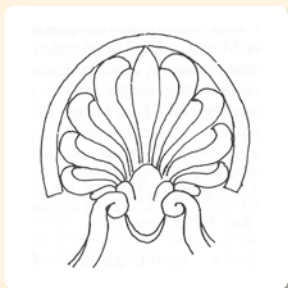
Guirlande (of festoen)

Slinger van gesneden bladen (bv. acanthus), vruchten of bloemen, soms is het motief geen slinger maar een opgenomen draperie.

Meander

Versiering bestaande uit een veelvuldig voorwaarts en achterwaarts haaks gebroken staaf of band.

Palmet

Palmbladachtig versieringselement in de Oudheid en van daaruit ook in het classicisme en neoclassicisme.

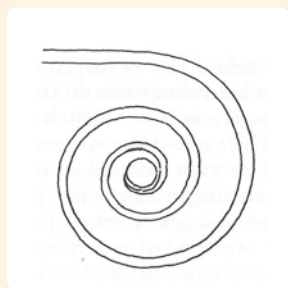

Rocaille(Rococo)

Voluut- en bladvormige rocaille-ornamenten.
(bron: Rijks Museum, Amsterdam)

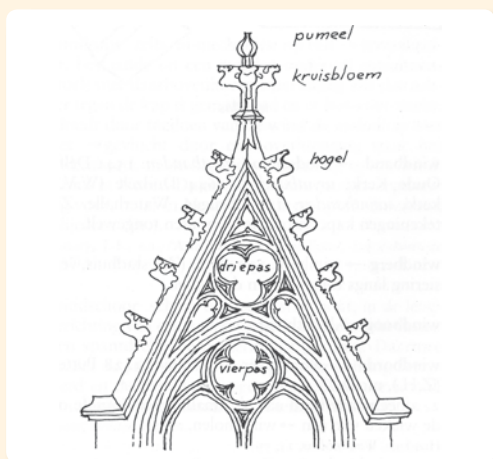
Visblaas

Voluut

Spiraalvormige versiering (ook C- of S-vormig),

Wimberg, hogel, kruisbloem,
drie- en vierpas

Literatuur

- Encyclopedie Het Historische Orgel in Nederland. 15 delen. Nationaal Instituut voor de Orgelkunst (NIVO) 1997-2010.
- Richard de Beer, Peter van Dijk, Rog er van Dijk, Orgelfronten in de provincie Utrecht, 1850-1914, uitgave Utrecht Orgelland [2011]
- Peter van Dijk, Rog er van Dijk, Lydia Lansink, Langs Utrechtse orgels 1479-begin 1800, uitgave Utrecht Orgelland [2013]
- Aart van Beek, 'Het kabinetorgel'. In: Cor Bouwstra [en] Aart van Beek, De Grote Kerk van Vianen. Vianen [2010].
- Henny W. Beekes, Orgelmaker Wander Beekes Utrecht 1794-1838. Typoscript. Leiderdorp 1992.
- J.G.P.G. Boogaarts, De orgelmakers Smits te Reek (bij Grave) . Duiven 2017, 535 (de brief van Lindsen uit 1826).
- W.G.J. van Breukelen, H.D. Lindsen, een Utrechts orgelmaker. Typoscript. Utrecht 1981.
- Wim Diepenhorst, 'Utrecht als centrum van orgelbouw'. In: Encyclopedie Het Historische Orgel in Nederland 1886-1894. NIVO 2007, 7-15.
- Wim Diepenhorst, Het Orgel van Huys Amerongen. [Amerongen 2015].
- Peter van Dijk en Gert Oost, Utrecht, Orgelstad. Utrecht 1981.
- Peter van Dijk, 'Het vorige orgel van de Tuindorpkerk' in: Een nieuw geluid in de Tuindorpkerk te Utrecht. Utrecht 1985, 26-28.
- Peter van Dijk en Ronald Doornekamp, Orgels in de stad Utrecht. Utrecht 1992.
- Arend Jan Gierveld, Het Nederlandse huisorgel in de 17e en 18e eeuw. Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis 1977.
- Jan Jongepier, Langs Nederlandse orgels. Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht. Baarn 1977.
- J. Laus, Maarschalkerweerd & Zoon. Orgelmakers in Utrecht. Alphen aan den Rijn 2008.
- Arjen Looyenga, 'Het Nederlandse orgelfront in de 19e eeuw'. In: Encyclopedie Het Historische Orgel in Nederland 1872-1878. NIVO 2005, 7-43.
- Gert Oost, De orgelmakers B atz (1739-1849) . Alphen aan den Rijn 1975.
- Jaap Jan Steensma, 'Het Daniel Gray-orgel (1850) van de St. Catharina Kathedraal in Utrecht'. In Het Orgel 109/3 (2013) .
- Jaap Jan Steensma & Peter van Dijk, Het G.Th. B atz-orgel (1809) van de Torenpleinkerk in Vleuten. Historische documentatie en plan tot herstel. Typoscript. Utrecht 2015.
- Jaap Jan Steensma, Het Weenig/Van Leeuwen-orgel (opus 52, 1850) van de Kathedrale Koorschool Utrecht. Voorlopig onderzoek en herstelplan. Typoscript. Utrecht 2016.
- Jaap Jan Steensma, Kees Mijderwijk, Hans van Rossum, Het In der Maur-orgel (1854) van Kees Mijderwijk. Brochure bij de Orgelrestauratie van 2015-2016. Utrecht 2016.
- Jaap Jan Steensma, 'B atz: Drie generaties orgelbouw'. In Het Orgel jaargang 113/6 (2017), 3-7.

Stichting Utrecht Orgelland

De stichting heeft als doelstelling de vele monumentale orgels binnen de provincie Utrecht onder de aandacht te brengen van een breed publiek. Ze doet dit met:

- actuele informatie over de orgels en orgelactiviteiten,
- speciale concerten, excursies en lezingen,
- het bespelen door amateurs en professionals.

Bestuur

Jan van Ravenhorst, Utrecht	voorzitter
Han Siemons, Maartensdijk	secretaris
Willeke Smits, Maarssen	penningmeester
Dick van Dijk, Utrecht	lid
Tjalling Roosjen, Soest	lid
Pim Schipper, Wijk bij Duurstede	lid

Secretariaat

W.-Alexanderplantsoen 17, 3738 DH Maartensdijk
tel. (0346) 212 384 / j.siemons1@gmail.com

Penningmeester

Waterstede 130, 3605 NG Maarssen
NL08 RABO 0116 2852 57

Donateurs zijn van harte welkom
en kunnen zich aanmelden via onze website.

www.UtrechtOrgelland.nl